

Toevluchtsoord voor een bedreigde soort

Over virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten

Willem de Koster
Studentnummer: 269164
Rotterdam, december 2005
Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Opleiding Sociologie
Begeleiders: Dr. D. Houtman
Dr. S.D. Aupers

Toevluchtsoord voor een bedreigde soort

Over virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten

Illustratie voorzijde
David Schepers, 'Zonder Titel', 2005
Blender, 1280 x 1024 pixels, privé-collectie, Delft

Woord vooraf

Verschillende mensen hebben mij geholpen bij het schrijven van deze scriptie. Allereerst ben ik dank verschuldigd aan mijn respondenten, die allen een aanzienlijke hoeveelheid tijd voor mij hebben vrijgemaakt. Daarnaast gaat mijn dank uit naar Dick Houtman en Stef Aupers, vanwege hun enthousiaste en betrokken begeleiding. Tevens dank ik Masja van Meeteren, Dennis Timp en Jeroen van der Waal voor hun kritische commentaar op eerdere versies van mijn werk. Ten slotte ben ik David Scheper bijzonder erkentelijk voor de illustratie die hij voor de voorzijde van deze scriptie vervaardigde.

Hierbij benadruk ik met klem dat ik, en ik alleen, de volledige verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit werk draag. De mensen die mij hebben geholpen mogen op generlei wijze op eventuele onvolkomenheden worden aangesproken.

Delft, december 2005

Willem de Koster

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1 Individualisering, virtuele gemeenschappen en vrijheid	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Individualisering	1
1.3 Vrijheid in virtuele gemeenschappen	4
1.4 Probleemstelling	7
Hoofdstuk 2 Onderzoeksopzet	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Wetenschap en morele oordelen	10
2.3 Overzicht van Stormfront	11
2.4 Onderzoekstechnieken	12
2.5 Validiteit van het empirische materiaal	13
2.5.1 Presentatie van de gegevens	13
2.5.2 Validiteit van online verzamelde gegevens	14
Hoofdstuk 3 Identiteitsbeleving	
‘We zijn een bedreigde diersoort, en de jacht is open’	17
3.1 Onbehagen over individualisme	17
3.2 Online presentatie van de identiteit	19
3.3 Afwijzing in diverse kringen	21
3.4 Confrontaties bij het uiten van de identiteit	23
3.5 Stilzwijgen door anticipatie op afkeuring	26
3.6 Vervreemding	28

Hoofdstuk 4 Stormfront	31
‘Een veilige plaats om je mening te verkondigen’	31
4.1 Inleiding	31
4.2 Vrije meningsuiting dankzij anonimiteit	31
4.3 Wordt Stormfront ervaren als een gemeenschap?	34
4.3.1 Gedeelde overtuigingen	34
4.3.2 Persoonlijke relaties	35
4.3.3 Stormfront als gemeenschap	37
4.4 Stormfront en het gewone leven	39
4.5 Het belang van vervreemding	41
Hoofdstuk 5 Een blinde vlek voor vervreemding	45
5.1 Individualisering en vervreemding	45
5.2 Virtuele gemeenschappen en vervreemding	47
Literatuur	50

Hoofdstuk 1

Individualisering, virtuele gemeenschappen en vrijheid

1.1 Inleiding

Volgens velen is het individualiseringsproces een van de prominentste ontwikkelingen in westerse samenlevingen (Hooghe & Houtman, 2003: 115). De idee is wijdverbreid dat individuen ten gevolge van dit proces vrij zijn geworden om hun leven naar eigen inzicht in te richten. Sommige auteurs opperen echter dat deze idee onjuist is (zie bijvoorbeeld Duyvendak en Hurenkamp, 2004a; Elchardus, 2002). Om de houdbaarheid van de individualiseringsthese te onderzoeken is daarom herhaaldelijk empirisch onderzoek verricht. Helaas blijft het in dit onderzoek vaak bij ‘platte’ observaties, waarvan onduidelijk is wat zij betekenen voor de idee van individuele vrijheid.¹ Teneinde een in theoretisch opzicht relevantere bijdrage te leveren aan het debat over het individualiseringsproces, ga ik in deze scriptie na in hoeverre de vigerende idee over individuele vrijheid houdbaar is.

1.2 Individualisering

‘Identity today (...) becomes a freely chosen game’

Kellner (1992: 158)

Gedurende de afgelopen decennia hebben zich in westerse samenlevingen belangrijke transformaties voorgedaan, waarbij maatschappelijke verbanden hun vanzelfsprekende legitimiteit hebben verloren. Verschillende auteurs analyseren dit proces elk in hun eigen terminologie: Beck, Giddens en Lash (1994; Giddens, 1991) spreken over ‘reflexieve modernisering’, Heelas (1996a) heeft het over ‘detraditionalisering’, Bauman (1995)

¹ Dikwijls verwacht men ‘theoretisch’ met ‘statistisch’ verklaren. De Beer stelt bijvoorbeeld dat ‘de Nederlander de afgelopen decennia niet minder, maar juist meer kuddegedrag [is] gaan vertonen’ (2004: 33). Dit doet hij omdat uit zijn statistische analyse blijkt dat de variantie in attitudes, gedragingen en omstandigheden in multivariate regressieanalyses in de loop der jaren steeds beter kan worden verklaard door geslacht, leeftijd, huishoudenspositie en opleidingsniveau. Op basis van dit onderzoeksresultaat kan echter niet worden opgemaakt of de vrijheid die individuen genieten is toe- of afgenomen, waardoor het in theoretisch opzicht vrijwel betekenisloos is.

bespreekt de ontwikkelingen in termen van ‘postmodernisering’ en Beck en Beck-Gernsheim (2001) duiden de veranderingen als de opkomst van geïnstitutionaliseerd individualisme. Ondanks de conceptuele verschillen doelen zij allen op de erosie van leidraden voor denken, voelen en handelen, waardoor individuen in de laatmoderniteit – zoals ik de contemporaine samenlevingsvorm noem – hun identiteit veel meer dan voorheen zelf moeten bepalen (cf. Houtman, 2004a, 2004b; De Koster & Van der Waal, 2005).

In de moderniteit hadden diverse maatschappelijke verbanden nog een vanzelfsprekend karakter, en werden religieuze en politiek-ideologische stromingen als legitiem beschouwd. Daardoor werden velen voorzien van vastomlijnde interpretatiekaders. Grote volksdelen kregen zodoende een identiteit ‘voorgegeven’ (Heelas, 1996a); hun identiteit werd grotendeels sociaal bepaald, waardoor er weinig ruimte voor individuele reflectie of keuze was.

Ten gevolge van omvattende maatschappelijke veranderingen kwam hier een eind aan. De ‘grote vertellingen’ (Lyotard, 1987 [1979]) van de moderniteit zijn ongeloofwaardig geworden en sociale instituties worden niet langer als vanzelfsprekend en legitiem ervaren. Zoals Baudrillard zegt: ‘Strictly speaking, nothing remains for us to base anything on.’ (1993: 5) Omdat men duidelijke, ‘voorgegeven’ leidraden voor denken, voelen en handelen ontbeert, zijn individuen in de laatmoderniteit op zichzelf teruggeworpen bij het bepalen van hun identiteit. Er heeft zich, met andere woorden, een proces van individualisering voorgedaan.

Laatmoderne individuen zijn ‘condemned to individualization’ (Beck & Beck-Gernsheim, 1996: 27). Hierdoor is men gedwongen om keuzes te maken: ‘In post-traditional contexts, we have no choice but to choose how to be and how to act.’ (Giddens, 1994: 75, cf. Beck & Beck-Gernsheim, 1996: 29).

Om de gevolgen van deze keuzedwang te duiden, wordt de vergelijking met Proteus, de Griekse zeegod die naar het hem schikte van gedaante kon wisselen (cf. Homeros, 1959: 476-82; Ovidius, 1998: 213), opvallend vaak gemaakt (zie Bauman, 2004: 84; Dreyfus, 2001: 11; Lifton, 1993: passim). Hiermee wordt bedoeld dat individuen zich in de extreem veranderlijke, onzekere en gefragmenteerde laatmoderne tijd kunnen handhaven door hun identiteit voortdurend aan de wisselende omstandigheden aan te passen. Omdat in een dergelijke, onbestendige context ‘formlessness (...) the fittest of forms’ is (Bauman, 1996: 52), zijn laatmoderne identiteiten volgens tal van auteurs meervoudig, adaptief, flexibel of zelfs gefragmenteerd (zie Bauman, 1995, 1996, 2001, 2004; Beck, 1994; Dreyfus, 2001; Gergen, 1991; Jameson, 1991; Kellner, 1992; Lifton, 1993; De Mul, 2002).

Men wekt hierbij de suggestie dat het vormen en handhaven van zulke identiteiten slechts mogelijk is bij de gratie van een *onbeperkte* individuele vrijheid op het gebied van identiteitsconstructie. Volgens veel auteurs zou het individu bij een gebrek aan richtinggevende kaders ‘*volstrekt* vrij zijn om zijn identiteit te kiezen en weer te veranderen’ (Peters & Scheepers, 2000: 34, mijn cursivering). Zo schrijven Beck en Beck-Gernsheim:

While culture was previously defined by traditions, today it must be defined as an area of freedom which protects *each* group of individuals and has the capacity to produce and defend its own individualization. (2001: 27, mijn cursivering)

Volgens velen is er met de individualisering niet slechts een ongebreidelde individuele vrijheid ontstaan op cultureel gebied in het algemeen, en op dat van identiteitsconstructie in het bijzonder, zij suggereren ook dat er hierdoor niet langer sprake is van een culturele rangorde: alle denkbare identiteiten zouden gelijkwaardig zijn. Bauman stelt dit in verschillende studies zelfs nadrukkelijk:

Choice has been *privatized* – made into an attribute of individual freedom and identity-building. The promotion of any particular cultural pattern as essentially better than, or in any way ‘superior’ to, other available or conceivable choices, has been widely castigated and disdainfully rejected as an act of oppression. (Bauman, 1995: 238, cursivering in origineel)

If ‘society’ has no preferences apart from the preference that humans, singly or severally, make their own preferences, then there is no way of knowing whether one preference is better than another. (Bauman, 2001: 135, cf. 2004: 29)

Dit brengt hem tot de conclusie dat er tegenwoordig ‘indifference to difference’ (2001: 107) bestaat – een gedachte die breed gedeeld wordt. Zo betoogt Kellner dat ‘[i]dentity today (...) becomes a freely chosen game’ (1992: 158), en beweert Giddens dat de mogelijkheid om zelf in vrijheid een levensstijl aan te nemen een fundamenteel voordeel van de huidige tijd is (1991: 231). In dit verband wordt door Gergen opgemerkt dat ‘anything goes’ (1991: 133, 173), waardoor aanhangers van verschillende vertogen hun ideeën onbelemmerd zouden kunnen uiten – een suggestie die ook door Beck en Beck-Gernsheim wordt gewekt.

With the full flowering of postmodernism (...) [to] silence (...) adherents of differing political, religious, economic, or ethical discourses (and their related practices) would cease to make sense. (Gergen, 1991: 254)

an avowal of common values (which of course, always has a narrowing, repressive side) is no longer possible (Beck & Beck-Gernsheim, 1996: 44)

Een brede categorie auteurs stelt dus dat individualisering tot gevolg heeft dat er in de hedendaagse samenleving ongebreidelde tolerantie bestaat op het gebied van identiteitsconstructie. Zij menen dat er hierdoor onbeperkte individuele vrijheid is ontstaan, waardoor alles kan en mag, en geen enkele identiteit meer op afkeuring of tegenwerking stuit.

1.3 Vrijheid in virtuele gemeenschappen

In de literatuur over participatie op het internet is de overheersende gedachte dat de activiteiten die men op het internet ontplooit, volledig in lijn zijn met de hierboven geschetste trend. Castells schrijft bijvoorbeeld:

[Individualism] is a social pattern [which] finds in the Internet the proper technology for its expression and its organization. (...) This is a clear case of co-evolution between technology and society. (2002: xxx-i)

Afgaande op de literatuur lijkt participatie op het internet volledig aan te sluiten op de gevolgen van het individualiseringsproces. De internettende mens zou ‘de absolute bekroning’ vormen van een proces van decollectivisering dat ‘zo extreem is, dat slechts het woord “hyperindividualisering” van toepassing lijkt.’ (Van den Boomen, 2004: 137)

In de literatuur wordt namelijk veelvuldig benadrukt dat deelname aan gemeenschappen op het internet – die ik virtuele gemeenschappen zal noemen² – mensen in de gelegenheid stelt om geheel vrijblijvend te experimenteren met identiteiten. Zoals Stenger het verwoordt: ‘In this cubic fortress of pixels that is cyberspace, we will be, as in dreams, everything’ (1991: 52). De idee dat ‘[c]yberspace opens up the possibilities for identity play’ (Turkle, 1999: 647), staat centraal in Turkles *Life on the Screen* (1995) en wordt uitvoerig behandeld in De Muls *Cyberspace Odyssee* (2002). Ook volgens Dreyfus kent het internet een ‘amazing capacity (...) to experiment without risk with other worlds and selves.’ (2001: 94,

² Met het adjectief ‘virtueel’ beoog ik slechts hun niet-fysieke aard aan te geven. Het is geenszins een uitdrukking van de wijdverbreide idee (Schaap, 2002: 2) dat virtuele gemeenschappen minder ‘echt’ zijn dan gewone gemeenschappen (cf. Watson, 1997: 129, geciteerd in Fernback, 1999: 213).

cf. 82) Vanwege de onbegrensde individuele vrijheid die er bestaat zouden deze gemeenschappen de contemporaine laatmoderne samenleving weerspiegelen (Turkle, 1995).

Ten eerste zou de afwezigheid van fysieke beperkingen in virtuele gemeenschappen bevorderlijk zijn voor de vrijheid van individuen, omdat zij er kunnen ontsnappen aan lichamelijke belemmeringen van ‘natuurlijke’ aard, zoals handicaps. Daarnaast zou men zich in online gemeenschappen kunnen ontdoen van de *sociale implicaties* van lichamelijke eigenschappen – zwaarlijvige mensen kunnen zich bijvoorbeeld voordoen alsof zij voldoen aan het heersende schoonheidsideaal. Men lijkt, met andere woorden, stigmatisering te kunnen voorkomen door de zelfpresentatie te controleren. De vraag rijst echter welk doel dit dient als in het ‘gewone’³ leven alle denkbare identiteiten geaccepteerd worden.

Ten tweede benadrukt men de anonimiteit die virtuele gemeenschappen bieden. Men stelt dat deze anonimiteit het mogelijk maakt om identiteiten vrij te beleven. Zo schrijft Turkle dat ‘[t]he relative anonymity of life on the screen (...) gives people the chance to express often unexplored aspects of the self.’ (1999: 643) Deze anonimiteit lijkt louter van belang als mensen willen ontsnappen aan sociale controle; zij maakt het immers mogelijk om deviante identiteiten ongehinderd uit te dragen. Dit ligt ook besloten in de verklaring die Turkle geeft voor de grote waarde die haar respondenten hechten aan het leven in virtuele gemeenschappen. Over een van hen merkt ze op: ‘In real life, this woman sees her world as too narrow to allow her to manifest certain aspects of the person she feels herself to be.’ (1995: 185) Over een ander zegt ze dat hij in een online gemeenschap, in tegenstelling tot in het gewone leven, kan handelen ‘without being stigmatized’ (1995: 218).

Dat men een dergelijk belang hecht aan anonimiteit is echter in tegenspraak met de idee – die door de auteurs over virtuele gemeenschappen zelf dikwijls wordt gedeeld – dat men in het gewone leven al volledig vrij is van beperkingen bij het beleven van de identiteit, waardoor er geen deviante identiteiten meer bestaan. In dit opzicht zijn bovenstaande woorden van Dreyfus saillant; zijn nadruk op de afwezigheid van risico’s bij het online beleven van identiteiten impliceert dat dergelijke risico’s in het gewone leven wel bestaan.⁴

De literatuur over identiteitsgebonden participatie in virtuele gemeenschappen herbergt dus een belangrijke paradox. Enerzijds stelt men dat de activiteiten die mensen in virtuele gemeenschappen ontplooiën een uiting zijn van de met de individualisering ontstane onbeperkte vrijheid. Hiermee impliceert men dat er in laatmoderne samenlevingen, net als in

³ Om de tegenpool van verschijnselen op het internet – de zogenoemde online verschijnselen – aan te geven maak ik in het vervolg – zonder aanhalingstekens – afwisselend gebruik van de termen gewoon en offline.

⁴ Hetzelfde geldt voor de bewering van Turkle dat virtuele gemeenschappen ‘a safe place to experiment with new ways’ (1995: 196, mijn cursivering) bieden.

gemeenschappen op het internet, geen beperkingen bestaan bij het beleven van identiteiten. Anderzijds suggereert men dat virtuele gemeenschappen van belang zijn omdat zij *meer* vrijheid bieden dan er in laatmoderne samenlevingen bestaat. Dit kan niet allebei waar zijn: het is onmogelijk dat er in gemeenschappen op het internet meer vrijheid bestaat dan er in het gewone leven is, indien men in dat gewone leven al geen beperkingen van de individuele vrijheid kent.

Ondanks alle vrijheid die individuen in laatmoderne samenlevingen op het gebied van identiteitsvraagstukken genieten, zijn er dus aanwijzingen dat er mensen zijn waarvoor deze vrijheid beperkt wordt. Aangezien de handelingen die mensen op het internet verrichten begrepen dienen te worden in relatie tot hun gewone leven (Van den Boomen, 2000; Haythornthwaite & Wellman, 2002; Hine, 2000; Jones, 1999: xii; Kendall, 1999; Markham, 1998: 212; Matei & Ball-Rokeach, 2002; Miller & Slater, 2000; De Mul, 2002: 13-4; Ward, 1999; Wellman et al., 1996), lijkt de meerwaarde van virtuele gemeenschappen gelegen in de mogelijkheden die zij bieden om aan deze beperking te ontsnappen. Miller en Slater doelen hierop, wanneer ze stellen dat het internet zich onder meer kenmerkt door 'expansive realization', hetgeen het volgende inhoudt:

one can become what one thinks one really is (even if one never was) (...) [C]ontradictions concerning one's ability, in practical life, to be who one thinks one is seem capable of being resolved on the expanded scale and terrain of the internet. (2000: 10-1, cf. 85 en 178)

Zij bedoelen hiermee dat er in het gewone sociale leven geen volledige vrijheid is. Ze stellen dat men de beperkingen die de gewone sociale omgeving oplegt kan overwinnen op het internet, omdat men daar vrij is om een sociale omgeving te *kiezen*. Een dergelijke gedachte vloeit ook voort uit de observatie dat in cultureel opzicht achtergestelde sociale groepen als vrouwen en homoseksuelen de grootste en meest bloeiende virtuele gemeenschappen vormen (Van den Boomen, 2000: 56); wellicht worden leden van zulke groepen tot gemeenschappen op het internet aangetrokken omdat zij daar kunnen ontkomen aan de restricties die zij in het gewone leven ondervinden.

1.4 Probleemstelling

Hoewel men het zelf doorgaans niet onderkent, impliceert men in de literatuur over virtuele gemeenschappen dus dat er – in tegenstelling tot wat individualiseringstheoretici beweren – nog steeds identiteiten bestaan die in het gewone leven geen ruimte krijgen. Hierbij wekt men de indruk dat virtuele gemeenschappen met name voor zulke mensen aantrekkelijk zijn. Er wordt immers gesuggereerd dat juist mensen die een maatschappelijk omstreden identiteit hebben, verlichting zoeken in gemeenschappen op het internet.

Wanneer dit inderdaad het geval is, zouden hier aanwijzingen voor te vinden moeten zijn op een internetforum dat is geformeerd rond een identiteit die in het gewone leven op sterke weerstand stuit – daar zou dan immers sterke gemeenschapsvorming optreden. Om de hierboven geschetste suggestie te onderzoeken, ga ik daarom eerst na welke groep in de hedendaagse samenleving naar verwachting grote tegenstand ondervindt bij het uitdragen van de identiteit in het gewone leven.

Volgens de literatuur over individualisering is individuele vrijheid tegenwoordig het hoogste goed. Derhalve is het waarschijnlijk dat vooral groeperingen die gekant zijn tegen deze idee niet geaccepteerd worden.⁵ Dergelijke groeperingen kunnen ontstaan vanuit een gemis aan richtinggevende kaders, dat inherent is aan de laatmoderniteit, en de daarmee samenhangende ervaring van wanorde. Deze verschijnselen kunnen namelijk leiden tot een intolerante ‘expression of totalism, of demand for absolute dogma and a monolithic self.’ (Lifton, 1993: 10-1, cf. 160) Op die manier wordt men immers voorzien van ‘clear-cut answers as to what to do in an era which has abounded final authorities’ (Giddens, 1991: 142), waardoor de werkelijkheid aan overzichtelijkheid wint en gevoelens van onbehagen getemperd kunnen worden:

A person may take refuge in a traditional or pre-established style of life as a means of cutting back on the anxieties that might otherwise beset her. (Giddens, 1991: 182, cf. Bauman, 2004: 86; Beck & Beck-Gernsheim, 2001: 151, 210)

Omdat totalitaire en fundamentalistische identiteiten individuele vrijheid minder hoog waarden dan gebruikelijk is in de contemporaine samenleving, is de kans aanzienlijk dat zij daar op weerstand stuiten. Dit is waarschijnlijk de reden dat in Nederland met name

⁵ Naar verwachting ervaren zij in extreme mate de weerstand waar ook andere deviante culturele groepen mee te maken hebben.

(extreem-) rechtse opvattingen en identiteiten vandaag de dag niet worden geduld (cf. Cliteur, 2002). Pogingen om politieke partijen te weren zijn in Nederland de laatste decennia bijvoorbeeld uitsluitend gericht op (extreem-)rechtse partijen (Groot, 2002: 202-3). En Van Holsteyn signaleert een algeheel negatieve houding ten opzichte van extreem-rechts:

In short, the extreme-right in the Netherlands is faced (...) with a harshly cold and unfriendly social, political and judicial climate. (Van Holsteyn, 2001: 17)

Omdat naar verwachting vooral rechts-extremisten te kampen hebben met weerstand bij het uitdragen van hun identiteit in het gewone leven, beoordeel ik de houdbaarheid van de suggesties die worden gewekt in de literatuur over individualisering en over identiteitsgebonden internetgebruik, door een antwoord te zoeken op de volgende probleemstelling:

Vindt virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten plaats en kan dit worden begrepen uit weerstand die zij in het gewone leven ondervinden bij het uitdragen van hun identiteit?

In het volgende hoofdstuk schets ik de opzet van het onderzoek waarmee ik deze probleemstelling tracht te beantwoorden.

Hoofdstuk 2

Onderzoeksopzet

'It is time to replace anecdote with evidence.'

(Wellman & Gulia, 1999: 188)

2.1 Inleiding

Om de probleemstelling te beantwoorden, verricht ik systematisch kwalitatief empirisch onderzoek. Dergelijk onderzoek is nodig om het niveau van met anekdotes gelardeerde beweringen, dat kenmerkend is voor veel studies over virtuele gemeenschappen (Wellman & Gulia, 1999), te overstijgen.

Het onderzoek vindt plaats op een op theoretische gronden geselecteerd internetforum. Het eerste criterium waaraan dit forum moet voldoen, is vanzelfsprekend dat het geformeerd is rond een extreem-rechtse identiteit. Het tweede criterium betreft de taal waarin de communicatie op het forum gesteld is. Omdat mijn theoretische overwegingen betrekking hebben op een laatmoderne samenleving, moet het forum Nederlandstalig zijn. Aangezien aan Engelstalige fora, in tegenstelling tot hun Nederlandstalige tegenhangers, in principe deelgenomen kan worden door mensen uit de gehele wereld, is de kans dat leden in een laatmoderne samenleving leven immers groter als het forum Nederlandstalig is dan wanneer dit Engelstalig is.⁶

Op basis van deze criteria selecteer ik de Nederlandse en Vlaamse tak van Stormfront, het grootste Nederlandstalige rechts-extremistische internetforum.⁷ Alvorens een overzicht van dit forum te geven en mijn onderzoekstechnieken toe te lichten, ga ik, gezien de maatschappelijke gevoeligheid van het onderwerp van mijn onderzoek, allereerst in op de rol van morele oordelen in wetenschappelijk onderzoek.

⁶ Hierbij moet opgemerkt worden dat ik slechts de Engelse en de Nederlandse taal voldoende machtig ben voor het verrichten van een sociologisch onderzoek.

⁷ Dit forum is te vinden op <http://www.stormfront.org/forum/forumdisplay.php?f=22>

2.2 Wetenschap en morele oordelen

'(...) from an analytical perspective, there are no "bad" and "good" social movements.'

Castells (2004: 73)

Volgens Becker kent sociologisch onderzoek altijd een waardebetrokken gezichtspunt: 'We can never avoid taking sides.' (1967: 245) Hij betoogt daarbij dat de kans dat een beschuldiging van morele vooringenomenheid een onderzoeker treft het grootst is, wanneer hij of zij het perspectief van een groep met een ondergeschikte positie inzichtelijk maakt voor buitenstaanders:

the accusation [of bias] arises (...) when the research gives credence, in any serious way, to the perspective of the subordinate group in some hierarchical relationship. In the case of deviance, the hierarchical relationship is a moral one. The superordinate parties in the relationship are those who represent the forces of approved and official morality; the subordinate parties are those who, it is alleged, have violated that morality. (1967: 240)

In wetenschappelijke kringen is het gebruikelijk om in het geval van rechts-extremisme een sterk negatief moreel oordeel te geven. Doorgaans spreekt men van 'verwerpelijke denkbeelden' (Van Donselaar, 1995: 294) en schildert men het rechts-extremisme af als gevaarlijk (Van Donselaar, 1995: 7; Eatwell, 2000: 424; Jackman & Volpert, 1996), bedreigend (Van Donselaar, 1995: 301; Hagtvet, 1994: 245), 'hateful and illogical' (Duffy, 2003: 307) en 'morally bankrupt' (Duffy, 2003: 307). Daarnaast verlangen sommige wetenschappers uitdrukkelijk dat rechts-extremisme bestreden wordt (Blazak, 2001: 998; Brechon & Mitra, 1992: 80; Damen, 2001: 105; Van Donselaar, 1995: 303) en soms hebben ze dit zelfs ten doel (zie bijvoorbeeld De Witte, 1997).

De rechts-extremisten waarop mijn onderzoek zich richt, nemen, in termen van Becker (1967), maatschappelijk een ondergeschikte positie in, omdat ze afwijken van de 'approved and official morality'. Omdat ik onderzoek doe naar de manier waarop zij de hedendaagse samenleving en cultuur ervaren, loop ik het risico ten prooi te vallen aan de beschuldiging van morele vooringenomenheid ten gunste van de onderzochte groep. Ik wil dit echter niet tegengaan door mijn onderzoeksgroep – zoals gebruikelijk – moreel te veroordelen. Ik benadruk juist dat een dergelijke veroordeling net zo moreel vooringenomen is als een positief oordeel – ook al wordt dit doorgaans niet onderkend (Becker, 1967).

Omdat ik van mening ben dat wetenschappers die het sociale leven bestuderen zich niet op morele gronden hoeven te verantwoorden, begeef ik mij aan gene zijde van een moreel oordeel. De ongebruikelijke afwezigheid van een negatief moreel oordeel impliceert dan ook allerm minst een positief oordeel. Als wetenschapper zie ik mijn onderzoeksgroep als goed noch slecht, en deze scriptie is absoluut geen poging om de denkbelden of praktijken van zijn leden te legitimeren dan wel te pathologiseren. Dit is mogelijk omdat mijn onderzoek zich niet richt op de extreem-rechtse moraal van de onderzoeksgroep; ik heb louter voor deze groep gekozen vanwege haar veronderstelde omstreden maatschappelijke positie die in het licht van theorieën over individualisering en internetgebruik belangwekkend is. Zij is dus uit analytisch oogpunt interessant. En, om met Castells te spreken, ‘from an analytical perspective, there are no “bad” and “good” social movements.’ (2004: 73)

2.3 Overzicht van Stormfront

‘Stormfront Nederland & Vlaanderen’ is de Nederlandstalige tak van de internationale, in de Verenigde Staten begonnen, ‘Stormfront White Nationalist Community’,⁸ die sinds maart 1995 bestaat.⁹ Stormfront biedt gebruikers de mogelijkheid om met elkaar van gedachten te wisselen via een forum en middels Internet Relay Chat.¹⁰ Op het forum kunnen leden berichten plaatsen in bestaande ‘draden’,¹¹ terwijl ze ook nieuwe draden kunnen creëren. Hiertoe dient men zich onder een zelfgekozen naam te registreren.

Na ‘Stormfront Britain’ is de Nederlandse afdeling op dit gebied verreweg het actiefst. Sinds augustus 2001, toen het forum een herstart¹² maakte, zijn er ongeveer 14 duizend draden geopend, waarin meer dan 148 duizend berichten zijn geplaatst. Tijdens de dataverzameling – die duurde van eind augustus tot eind september 2005 – was het aantal gebruikers op elk moment van de dag hoog, met een gemiddelde van ongeveer honderd.¹³ Het forum wordt niet alleen druk bezocht, de leden die er actief participeren zijn vaak al een of

⁸ Ik duid de Nederlandstalige afdeling in het vervolg kortweg aan als Stormfront.

⁹ Stormfront White Nationalist Community is te vinden op <http://www.stormfront.org/forum/>

¹⁰ Internet Relay Chat (IRC) is een synchrone manier van tekstuele communicatie via het internet. Het gebruik van IRC zal ik aanduiden als ‘chatten’.

¹¹ Een draad is een reeks bijdragen rond een onderwerp.

¹² Bij de overgang naar nieuwe ‘forumssoftware’ in augustus 2001 ging de berichtengeschiedenis van het forum verloren.

¹³ Het laagste aantal gebruikers dat ik tegenkwam is 56, het hoogste 268. Het aantal draden en bijdragen groeide in de onderzoeksperiode van 41 dagen met respectievelijk 190 en 2992.

meerdere jaren lid en hebben in die tijd doorgaans honderden tot enkele duizenden berichten geplaatst.

De mogelijkheid om te chatten wordt een stuk minder intensief gebruikt, hetgeen de leden zelf ook opmerken. Normaliter zijn er vrijwel geen mensen die van deze mogelijkheid gebruik maken. Op het forum wordt echter melding gemaakt van een vaste ontmoetingstijd in de ‘chatkamer’. Op dat tijdstip wordt deze ruimte wel gebruikt, maar is de participatie met zo’n vier deelnemers zeer gering ten opzichte van die op het forum.

2.4 Onderzoekstechnieken

Het eerste deel van mijn onderzoek bestaat uit een inhoudsanalyse van het forum. Vanwege de herstart in augustus 2001 is het niet mogelijk om berichten van voor die datum op te vragen. Gezien de enorme hoeveelheid bijdragen die het forum telt, is dit echter ook niet nodig. Ik heb me bij de analyse geconcentreerd op de berichten van het afgelopen jaar, omdat deze voor de huidige participatie het belangrijkste zijn. Oudere bijdragen heb ik doorzocht op relevante thema’s. Omdat de berichten op het forum door iedereen te lezen zijn, noem ik bij de weergave van bijdragen aan het forum de desbetreffende gebruikersnamen.

Naast de inhoudsanalyse heb ik semi-gestructureerde online interviews gehouden met leden van Stormfront. Hiertoe heb ik, in overleg met een ‘moderator’¹⁴ (cf. Forster, 2001), op een prominente plek van het forum een oproep geplaatst.¹⁵ Uit ethische overwegingen en om het vertrouwen van potentiële respondenten te winnen, garandeerde ik in deze oproep dat ik niet zou verwijzen naar de echte of online naam van de respondenten, hun woonplaats of andere kenmerken waaruit anderen kunnen afleiden wie de respondenten zijn (cf. Markham, 1998).¹⁶ Daarnaast verwees ik in de oproep naar controleerbare informatie over mijzelf.¹⁷ Dit was in dit onderzoek van uitermate groot belang. De ‘atmosphere of suspicion’ die normaliter bestaat wanneer onderzoekers via het internet in contact trachten te komen met respondenten (Mann & Stewart, 2000: 136), bleek namelijk ten gevolge van de maatschappelijke positie van de potentiële respondenten bijzonder sterk te zijn.

¹⁴ Ik vertaal deze term niet in het Nederlands omdat hij gemeengoed is op het internet.

¹⁵ Deze oproep is, samen met de reacties die er op volgden, te vinden op <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=231015>

¹⁶ Deze mededeling herhaalde ik bij aanvang van de interviews.

¹⁷ De oproep bevat een link naar de website van mijn begeleider, aan wie respondenten om verificatie van de in de oproep verstrekte informatie konden vragen.

Na overgebleven twijfels over het waarborgen van de privacy van de leden weg te hebben genomen, waren in totaal elf leden bereid tot het geven van een online interview. Zeven van hen zijn tussen zestien en twintig jaar oud, twee tussen twintig en dertig jaar oud en twee ouder dan dertig.

De interviews werden gehouden met behulp van computerprogramma's voor synchrone communicatie,¹⁸ aangezien deze het best geschikt zijn voor niet-gestandaardiseerde online interviews (cf. Wenjing, 2005). Synchrone communicatie valt bij dergelijke interviews om methodologische redenen te prefereren boven asynchrone communicatie, omdat interviews middels laatstgenoemde vorm mogelijk te sterk rond de vragen van de onderzoeker gestructureerd raken en een te formeel karakter kunnen krijgen (Hodkinson, 2000 geciteerd in Mann en Stewart, 2000: 76-7). Ik heb de respondenten die om privacyredenen de voorkeur gaven aan de asynchrone persoonlijke berichtenfunctie van Stormfront, overgehaald om het interview te geven middels een programma voor synchrone communicatie door te wijzen op de methodologische voordelen van een dergelijk programma.

Door de grote toewijding van de respondenten was het mogelijk om diverse thema's zeer uitgebreid te behandelen. Het kortste interview duurde bijna twee uur, terwijl er verschillende respondenten waren die, verdeeld over meerdere sessies, een veelvoud van deze tijd virtueel met mij besteed hebben.

Om de privacy van mijn respondenten te waarborgen geef ik hun ervaringen weer met behulp van gefingeerde namen. Hierbij benadruk ik dat er uit het noemen van gebruikersnamen bij de inhoudsanalyse niets afgeleid kan worden over de (virtuele) identiteit van de respondenten: het al dan niet weergeven van iemands bijdrage aan het forum staat volledig los van eventuele deelname aan het onderzoek als respondent.¹⁹

2.5 Validiteit van het empirische materiaal

2.5.1 Presentatie van de gegevens

Om de authenticiteit, en daarmee de validiteit, van de weergave van het empirische materiaal te bevorderen, citeer ik uit de bijdragen aan het forum zonder deze taalkundig te herzien. Het is immers zo dat

¹⁸ Ik maakte hoofdzakelijk gebruik van MSN Messenger. Op verzoek van enkele respondenten werd daarnaast gebruik gemaakt van Google Talk en mIRC.

¹⁹ Ik beklemtoon dat ik op geen enkele wijze zal reageren op speculaties en mededelingen omtrent de identiteit van mijn respondenten. Ik zal alle opmerkingen hieromtrent bevestigen noch ontkennen.

[a] person's text is vital to his or her presentation of self online, and whether these practices [of non-traditional spelling and grammar] are intentional or not, they contribute to the reader's perception of the writer (Markham, 1998: 22, cf. Hine, 2000: 82).

Omwillen van de leesbaarheid verwijder ik echter eventuele witregels en afwijkingen qua lettertype en –kleur wel. Omdat de tekstuele weergave van de online interviews geen deel uitmaakt van de online zelfpresentatie, corrigeer ik de taalfouten in deze tekst, in tegenstelling tot die in de bijdragen aan het forum, wel.²⁰

2.5.2 Validiteit van online verzamelde gegevens

'When we move from face-to-face interaction to electronically mediated contact, the possibilities for informants to fool the ethnographer seem to multiply.'

Hine (2000: 22)

Hoewel het regelmatig voorkomt dat wetenschappers hun data in onderzoek naar activiteiten op het internet louter online verzamelen (zie bijvoorbeeld Markham, 1998; Ward, 1999; Wenjing, 2005) – zelfs als beoogd wordt de relatie met het gewone leven te bestuderen (zie bijvoorbeeld Hine, 2000) – zijn hier enkele nadelen ten opzichte van persoonlijke interviews aan verbonden.

Een praktisch bezwaar tegen online interviews heeft te maken met de uitvoerigheid van de antwoorden van de respondenten; vanwege de inspanning die het typen vergt zal men geneigd zijn korte antwoorden te geven. Daarnaast is het moeilijk om ad hoc in te gaan op verrassende ontwikkelingen in het gesprek.²¹ Deze bezwaren heb ik grotendeels kunnen ondervangen dankzij de grote betrokkenheid van de respondenten; zij gaven vrijwel zonder uitzondering uitgebreide antwoorden, en de lange duur van de interviews maakte het mogelijk om veelvuldig terug te komen op belangrijke onvoorziene mededelingen.

Een fundamenteel minpunt van zowel een inhoudsanalyse van een forum als van online interviews vloeit voort uit de veronderstelling dat het internet alle ruimte biedt om met identiteiten te experimenteren, doordat men zich er anders voor kan doen dan in gewone

²⁰ Een andere reden hiervoor is dat het gunstig is voor de anonimiteit van de respondenten.

²¹ Zie voor veel voorbeelden Markham (1998).

leven. Participanten op het internet blijken zich goed van bewust van deze mogelijkheid. Ze stellen bijvoorbeeld:

You are who you pretend to be (respondent geciteerd in Turkle, 1995: 12)

[On the Internet] it's easier to change the way people perceive you, because all they've got is what you show them (respondent geciteerd in Turkle, 1995: 184)

You are what you type. (respondent geciteerd in Miller & Slater: 2000: 67)

Hierdoor is het doorgaans onmogelijk om als onderzoeker de validiteit te beoordelen van de berichten op een forum of de mededelingen die zijn gedaan in online interviews. Zoals Mann en Sterwart zich afvragen:

How is it possible to defend data in a field where anonymity and pseudonymity are the norm and where participants may choose to exploit the virtuality of the medium to experiment with presentations of the self? (2000: 208)

Turkle hanteert deze problematiek door louter bevindingen te publiceren van mensen die zij persoonlijk heeft ontmoet (1995: 324). Een dergelijke vorm van triangulatie was echter in mijn onderzoek niet raadzaam. De respondenten bleken namelijk buitengewoon sterk gehecht aan hun privacy, hetgeen zelfs het arrangeren van online interviews moeilijk maakte. Wanneer ik had aangedrongen op persoonlijke interviews was men vrijwel zeker unaniem afgehaakt, wat het verlies van een belangrijke informatiebron had betekend.

Desalniettemin ben ik er van overtuigd dat mijn data een grote mate van validiteit kennen. Dit is mede het geval omdat studies uitwijzen dat bewuste misleiding van onderzoekers ongebruikelijk is (Mann & Stewart, 2000: 212). Belangrijker is echter dat ik naast de online interviews kon beschikken over de inhoud van vier jaargangen van het forum, terwijl ik tevens de gebruikersnamen van mijn respondenten kende. Uit de berichten op het forum bleek dat zowel mijn respondenten als de leden wier bijdragen aan het forum ik gebruikte, dikwijls al lange tijd, intensief en op zeer coherente wijze actief waren binnen Stormfront. Het is bijzonder onwaarschijnlijk dat men zo veel investeert in het onderhouden van een 'valse' identiteit. Daarnaast zou dit buitengewoon moeilijk zijn om succesvol te doen:

virtuele nepidentiteiten vallen meestal al snel door de mand. Het kost erg veel inzet, discipline, sociale en tekstuele vaardigheden om zoiets langere tijd geloofwaardig vol te houden. (Van den Boomen, 2004: 144; cf. Bennett, 1998: 36 geciteerd in Mann & Stewart, 2000: 214)

Omdat er geen discrepanties bleken te bestaan tussen de ter beantwoording van de probleemstelling verzamelde data en de overige berichten op het forum, is het aannemelijk dat het empirische materiaal valide is. Dit materiaal presenteer ik in hoofdstuk drie en vier.

Hoofdstuk 3

Identiteitsbeleving

‘We zijn een bedreigde diersoort, en de jacht is open’

3.1 Onbehagen over individualisme

In dit hoofdstuk bespreek ik de ervaringen van de leden van Stormfront met betrekking tot hun identiteit in het gewone leven. Hiertoe is het allereerst noodzakelijk om een beeld te schetsen van hun identiteit.

Zowel uit de bijdragen aan het forum als uit de interviews blijkt dat de mensen die actief zijn binnen Stormfront de huidige laatmoderne samenleving sterk problematiseren. Haar gebrek aan richtinggevende kaders en daarmee samenhangende verschijnselen als individualisme en culturele wanorde, worden door vrijwel iedereen verafschuwd. *Ridder in de Orde van Cicero* vat op het forum samen wat vele leden bezig lijkt te houden:

Sinds de ontzuiling van onze samenleving in de jaren ‘60 hebben onze linkse “kameraden” de culturele tradities wreed verstoord. Deze “progressievelingen” maakten het gezinsleven belachelijk en pleegden vele aanvallen op de Europeesche tradities en gebruiken. (...) Wij West-Europeanen werden vervreemd van onze prachtige eeuwenoude culturele gebruiken en traditionele waarden. In plaats daarvan moesten we gedwongen kennis maken met het demo-liberalisme, feminisme, homofilie, kapitalisme, pedofilie, multi-culturalisme & multi-racialisme.

Respondent Peter is dezelfde mening toegedaan

De samenleving raakt razendsnel geïndividualiseerd en geperverteerd, en men is slechts geïnteresseerd in geld verdienen en carrière maken. Men creëert dus bewust en onbewust een ongezonde consumptiemaatschappij, waarbij cultuur en vele waarden verloren gaan.

Ook Barends visie is dat iedereen louter doet wat hij of zij zelf wil, waardoor de hedendaagse samenleving volgens hem ‘decadent en ongeïnteresseerd’ is. In deze idee wordt hij door velen gesteund. Zo zegt *Siegheiligman*: ‘Ja alles kan en mag dankzij die pvda die hier meer dan 100 jaar de macht heeft gehad, een grote puinhoop is NL geworden sinds 1970’. Een ander voorbeeld is:

Toen deze in de optiek van de Romeinen “inferieure”volken (Germanen bijv.) slaaf af waren verviel het rijk in egoïsme, individualisme en materialisme. Het zelfde lot ondergaat heel Europa op dit moment. (*NINONE*)

Uit de berichten op het forum blijkt dat de leden zichzelf zonder uitzondering een identiteit toedichten die als extreem-rechts kan worden beschouwd. Dit is ook het geval bij mijn respondenten: zes omschrijven zichzelf primair als nationalist, één als extreem-rechts en vier als nationaal-socialist. Dit strookt met de karakterisering die moderator *Heidens Bloed* van Stormfront geeft: hij heeft het over ‘een Nationalistische of Nationaal Socialistische site als deze’.

De identiteit van de leden lijkt, volgens verwachting, voort te komen uit bovengenoemde gepercipieerde problemen: ‘Ik haat geen rassen omdat ze lager zijn, ik haat ze omdat ze mijn cultuur om zeep helpen.’ (*d0gZ*) Uit de omschrijving die Peter van zijn nationaal-socialistische ideologie geeft, blijkt bijvoorbeeld duidelijk dat hij zich daarmee verzet tegen de door hem gesignaleerde problemen van de laatmoderniteit:

Culturen en volkeren bestaan (zoals dat altijd geweest is) op hun eigen plek in de wereld, met zoveel mogelijk behoud van de identiteit en met zo weinig mogelijk inmenging, maar op vriendschappelijke en toch trotse voet. Een homogene nationaal-socialistische samenleving die goed functioneert en zichzelf respecteert. Grote gezinnen en huisvrouwen worden gewaardeerd en gesteund, carrière maken wordt niet als hoofddoel maar als bijdoel in het leven gezien. Een spirituele in plaats van materialistische samenleving. Een volk dat zich fatsoenlijk gedraagt met oog voor verleden en toekomst, dat waarde hecht aan culturele waarden en niet alleen op plezier uit is.

Omdat de problemen door hen als zeer serieus worden beschouwd, is het niet verwonderlijk dat de leden veel waarde hechten aan hun ideologie. De respondenten geven te kennen dat deze centraal staat bij hun denken, voelen en handelen. Herman verwoordt dit als volgt: ‘Mijn visie komt in elk aspect van het dagelijks leven terug. Het is niet iets wat je even opzij kan zetten, het is een gevoel als de diepste en grootste liefde.’ En Joop zegt: ‘Mijn visie omtrent de maatschappij is een heel belangrijk deel van mijn persoonlijkheid. En ik handel er ook naar.’

Duidelijk is dus dat de leden van Stormfront een identiteit hebben die onder de noemer ‘extreem-rechts’ te vatten is, en dat deze voortkomt uit grote onvrede met de laatmoderne samenleving en daarom voor hen erg belangrijk is.

3.2 Online presentatie van de identiteit

Op het forum blijkt men deze extreem-rechtse identiteit – afgezien van de inhoudelijke bijdragen, waaruit de identiteit vrijwel altijd duidelijk spreekt – op verschillende manieren uit te dragen.

Een groot deel van de leden zet hiertoe onder meer zijn of haar gebruikersnaam in. Sommigen doen dit erg duidelijk, doordat hun naam zeer uitgesproken refereert aan extreem-rechts. Enkele in dit verband veelzeggende gebruikersnamen zijn ‘*AryanMaster*’, ‘*HHakenKKKruisSS*’²², ‘*KaKaKa*’²³, ‘*Moslimhater*’, ‘*Vlaamse SS Ariër*’ en ‘*Zyklon_B*’. Daarnaast voert een aantal leden een naam die voorzien is van numerieke codes, waarbij vooral ‘88’, dat staat voor ‘Heil Hitler’, populair is. Voorbeelden zijn ‘*88 remco 88*’, ‘*Devil88lady*’ en ‘*skinhead-88*’. Een grote groep andere deelnemers voert een minder vergaande naam, maar maakt met deze naam desalniettemin duidelijk welke ideologie ze aanhangen. Zeker wanneer de context in ogenschouw wordt genomen, zijn gebruikersnamen als ‘*DietsePatriot*’, ‘*dutchNLpride*’, ‘*Levenschlang Blanck*’, ‘*NationalistNL*’, ‘*rasrealist*’, ‘*WhiteDutchman*’ en ‘*white and proud of it*’ immers exemplarisch voor het tonen van een extreem-rechtse identiteit. Ten slotte zijn er gebruikers die hun extreem-rechtse identiteit presenteren door gebruik te maken van verwijzingen naar symbolische aspecten van hun uiterlijk – bijvoorbeeld ‘*Kaalkop*’ –, naar nationalistische of nationaal-socialistische historische personen – zoals ‘*Arthur Seyss-Inquart*’ – of, minder direct, naar figuren uit de Noordse mythologie, waar ‘*Skadi-thjassidottir*’ een voorbeeld van is.

Wanneer men de gebruikersnamen van de leden van Stormfront overziet, is het duidelijk dat het overgrote deel zijn of haar naam gebruikt om een extreem-rechtse identiteit tot uitdrukking te brengen. Dat de gebruikersnamen deze functie vervullen wordt ook door de leden opgemerkt. Zo schrijft *Dux Bellorum* ‘Die naam kan je namelijk zelf kiezen, het ZEGT iets over je’ en zegt *HHakenKKKruisSS*, na kritiek op zijn naam, het volgende: ‘Maar nou is wel meteen duidelijk waar ik voor sta toch?’ Dat de leden belang hechten aan hetgeen hun

²² Deze naam bevat afkortingen voor respectievelijk ‘Heil Hitler’, ‘Ku Klux Klan’ en ‘Schutzstaffel’.

²³ Een fonetisch acroniem van Ku Klux Klan.

gebruikersnaam impliceert, blijkt ook uit de grote lengte van de draad die gewijd is aan de betekenissen van de gebruikersnamen – deze bestaat uit meer dan tweehonderd bijdragen, en is meer dan achtduizend keer bekeken.²⁴

De leden kunnen bij hun gebruikersnaam een kleine afbeelding – een zogenoemde ‘avatar’ – plaatsen. Een substantiële groep leden zet zijn of haar ‘avatar’ in voor het presenteren van hun identiteit. Dit doen ze veelal door historische nationaal-socialistische of nationalistische symbolen te gebruiken. Zo bestaan hun avatars onder meer uit een afbeelding van een swastika, een adelaar, een Keltisch kruis, een Duitse soldaat uit de Tweede Wereldoorlog, een animatie van een paar marcherende soldatenkisten en een afbeelding van de huidige Nederlandse vlag of de door onder andere de NSB gebruikte variant. In onderstaande figuur zijn enkele voorbeelden afgebeeld.

Figuur 1 Avatars waarmee de identiteit wordt uitgedrukt

Ten slotte benadrukt een aanzienlijk deel van de leden zijn of haar identiteit door middel van een ‘handtekening’. Dit is een door de gebruiker geschreven of geselecteerd stuk tekst dat automatisch onder elk bericht van de desbetreffende gebruiker wordt geplaatst. In handtekeningen worden bijvoorbeeld uitspraken van Hitler aangehaald. Daarnaast plaatst men er loftuitingen aan het adres van kopstukken van het nationaal-socialistische Duitsland, evenals kreten als ‘Eigen volk eerst!! Weg met de multikul!!’, ‘!!WHITE POWER!!’ en ‘Voor Volk en Vaderland!’.

Stormfront biedt, kortom, een podium voor de presentatie van identiteiten die zich sterk verzetten tegen de dominante ideologie in het gewone leven. Nu is het de vraag welke

²⁴ Deze draad is te vinden op <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=107690>

ervaringen de leden van Stormfront hebben bij het offline beleven van hun extreem-rechtse identiteit.

3.3 Afwijzing in diverse kringen

Uit veel bijdragen aan het forum blijkt dat de extreem-rechtse identiteit van de leden sterk wordt afgewezen door mensen uit hun omgeving. Ze ondervinden in diverse contexten negatieve reacties wanneer ze hun identiteit uiten.

Bij diverse leden begint dit al in kleine familiekring. Zo vertelt *Einherjar88(vl)* het volgende:

Mijn familie langs mijn moeders kant die ik bijna dagelijks zie is links tot extreem links. Je begrijpt natuurlijk wel dat ik scheef wordt aangekeken door deze mensen, op elk familie feest komt het altijd weer op de vraag: waarom bende gij toch een vieze nazi?

En *Germaan* moet veel strijd leveren om zijn identiteit binnen zijn gezin te kunnen beleven:

Nationalisme, dat is waar ik voor stond. Veel discussies gehad met mijn ouders over dit (met mijn moeder nog dit weekeinde) en zelfs ruzie. Ze probeerden mij eraf te brengen, maar ik hield vast aan mijn gedachtegoed. Ik kan mijn niet voorstellen om anders te denken (links bijv.). Mijn vader heeft zelfs overwogen om mij aan te geven bij de politie om al die extreem-rechtse dingen die ik thuis had!!

Bij *orion 1980* escaleert de situatie nog verder, waardoor hij zich niet meer met zijn familieleden verbonden lijkt te voelen:

Mijn familie is zo links als ik weet niet wat. Ze zijn zwaar tegen mijn manier van denken. Ze weten dat ik nationaal socialist ben en daar ook openlijk voor uitkom. t komt dan ook binnen de familie regelmatig tot n handgemeen. Daarom kun je je afvragen of ik dit dan nog wel mijn familie moet noemen.

Gezien de lage gemiddelde leeftijd van de leden van Stormfront, gaan velen onder hen nog naar school. Ook hier blijken ze geconfronteerd te worden met negatieve reacties op hun

identiteit. Ter illustratie de ervaringen op school waarover *Dorien_14* en *rahowa* op het forum vertellen:

Een vriend van me en ik die in dezelfde klas zitten worden steeds gestraft/uitgescholden door leerkrachten wanneer we uitkomen voor onze rechtse ideeën, en dat terwijl wij steeds rustig en beleefd onze mening uiten. Hiervoor zouden we niet gestraft mogen worden, het is immers ons recht om een eigen mening te uiten en scholen zouden neutraal moeten zijn. Maar de onze is heel duidelijk links. (*Dorien_14*)

Als we elkaar op de gangen zagen riepen we sieg heil en deden de groet. Ook heb ik heel emn agenda volgeplakt met tekens. Na een tijdje had ik een t-shirt aan en had ik een hakenkruis op men arm staan. Dit zag een leraar en daar heb ik toen een beetje problemen mee gehad. (*rahowa*)

Leden die een betaalde baan hebben ondervinden soortgelijke reacties, maar dikwijls met serieuzere consequenties. *j.boere* vertelt bijvoorbeeld het volgende:

Zo ben ik zeer waarschijnlijk ontslagen omdat ik te rechts denk!!! Nadat ik met collegas gesproken had met dezelfde ideeën heeft iemand de floormanager ingelicht. (...) Je ziet het ,de linkse ratten zitten overal

Ook buiten het gezin en de school of de werkplek, waar veel leden waarschijnlijk een groot deel van hun tijd doorbrengen, hebben zij onaangename ervaringen ten gevolge van hun identiteit:

als ik bijv. over straat loop met mijn rood wit blauwe vlaggetje op mijn bomber, dan word ik gelijk aangekeken (niet alleen door parasieten trouwens) 🤡 niet dat ik dat nou zo erg vind, maar hetgene wat je soms naar je kop gesmeten krijgt, jij vieze dit, jij vieze dat bla bla bla, dat slaat toch ook helemaal nergens op (*88wittetrots88*)

[Naast mijn hechte vriendengroep] heb ik in de klas, op de voetbal en verder om mij heen vaak mensen die het niet met me eens zijn. Ze vinden me ook een nazi, zonder vaak de daadwerkelijke betekenis ervan te weten. (...) Als mijn extremistischere mening naar boven komt en ik zeg dat ik enigszins sympathie heb voor Hitler en dat van mijn part alle niet-blanken er uit moeten (dus niet alleen het uitschot), dan steekt vaak het argwaan de kop op en begint het beledigen en stigmatiseren weer (*Tha man*)

Daar ken ik er ook een paar van. Van dat volk dat zo gauw als ze ook maar iets horen van Hitler, NS, oid, dat ze gelijk ‘dichtklappen’ zeg maar. Dan valt er niet meer met ze te praten. Alleen schreeuwen kunnen ze dan nog en agressief worden. Net of ze ergens in hun kop hebben zitten dat alles wat met Hitler enz. te maken heeft bij voorbaat al slecht is. (*Elmo86*)

Fiuv vat de perceptie van de algemene houding ten opzichte van rechts-extremisten in zijn handtekening puntig samen: ‘We zijn een bedreigde diersoort, en de jacht is open’.

Uit de inhoud van het forum blijkt dus dat leden van Stormfront in diverse contexten afwijzing van hun identiteit ervaren. Omdat dit onderwerp echter op het forum niet systematisch aan bod komt, waardoor het empirische materiaal nogal fragmentarisch is, is het verhelderend om te zien welke rol dergelijke ervaringen bij de respondenten spelen. Van de elf respondenten hebben er acht te kampen met negatieve reacties uit hun sociale omgeving. Om inzicht te bieden in de maatschappelijke afkeuring waar deze respondenten mee te maken hebben, en om een beeld te schetsen van de leden die meewerkten aan dit onderzoek, geef ik een overzicht van hun ervaringen met de sociale weerstand die hun identiteit oproept.

3.4 Confrontaties bij het uiten van de identiteit

Vier van deze acht respondenten²⁵ beleven hun identiteit zo veel mogelijk zoals zij dat zelf willen. De reacties op hun identiteit die zij uit hun omgeving krijgen zijn dikwijls verketterend, maar zij houden hier zo weinig mogelijk rekening mee.

Ferdinand ervaart dergelijke reacties het minst. Dit komt doordat hij ‘voornamelijk met vrienden [discussieert], maar weinig met “buitenstaanders”.’ Wanneer hij zijn mening wel aan ‘buitenstaanders’ geeft, heeft ook hij te maken met afkeurende reacties:

Een goed voorbeeld is mijn stamcafé, in dat café zitten voornamelijk linkse mensen, zij bestempelen mijn mening al snel als hatelijk, vaak hebben deze mensen dan via via dingen gehoord over mij. Deze mensen verzetten zich erg tegen mijn mening.

Iets soortgelijks merkt hij later in het interview op:

²⁵ Te weten: Ferdinand, Ron, Dirk en Herman.

Als ik met een groep mensen praat is er vaak tegenstand als er over [de onderwerpen die mij bezighouden] wordt gepraat. [Men reageert dan] door mijn mening over het onderwerp sterk af te keuren, door weg te lopen en soms word ik zelfs uitgescholden.

Dit heeft volgens hem echter niet tot gevolg dat hij zijn mening voor zich houdt.

Ron heeft meer dan Ferdinand het gevoel dat zijn visie niet wordt geaccepteerd in het gewone leven. Dit blijkt volgens hem onder meer uit discussies die hij voert:

Zodra ik ook maar iets noem wat met Hitler of het nationaal socialisme te maken heeft, komen de standaard tegenargumenten: “Die arme zielige joden, 6 miljoen zijn er vergast om niks, en daar sta jij dan voor,” dat soort dingen... [Men wijst mijn visie doorgaans af] omdat het volgens hen het ultieme kwaad symboliseert.

Ron gaf te kennen dat hij aan het interview meewerkte om een positiever beeld te schetsen van de mensen die binnen Stormfront actief zijn. Hij vindt dit nodig ‘omdat we niet allemaal “evil nazi’s” en hatende mensen zijn,’ terwijl rechts-extremisten volgens hem wel zo gezien worden.

Dirk gaf eenzelfde reden voor zijn medewerking aan het onderzoek. Ook hij ervaart in het gewone leven grote problemen bij het uitdragen van zijn identiteit. Zo wordt deze op zijn school volgens hem absoluut niet geaccepteerd. Hij geeft hier de volgende illustraties bij:

Ik had dus bepaalde tekens in mijn agenda staan die [de schoolleiding] niet goed [vond]. Toen is mijn agenda afgepakt door een leraar en die heeft een gesprek gehad met de conrector. Toen wilden zij dat ik een nieuwe agenda kocht, omdat ze [de uitingen] racistisch vonden. Voorop [stond] een groot Keltisch kruis, en er stonden een paar teksten als “Eigen volk eerst” en “We must secure the existence of our people and a future for white children”. Toen zei ik: “Ik heb het betaald, het is van mij, dus ik mag mijn mening daarin verkondigen.” Daar zei hij niet veel op. Hij zei alleen: “Koop maar een nieuwe, anders wordt dit nog een verdomd lastig schooljaar.”

Ik mag wel meedoen [aan een discussie in de klas], alleen op een gegeven moment zegt de leraar dan van “Ja, stop maar, want met hem valt toch niet te praten” omdat ik dan volgens hem leugens vertel en andere dingen die niet waar zijn. En als ik gelijk heb en ik wil het bewijzen krijg ik de kans er niet voor, omdat de meeste medeleerlingen er heel hard doorheen praten en mij uitschelden voor racist en voor andere scheldwoorden.

[Ik heb] al vaak bij het schoolhoofd moeten komen. (...) Toen ik dus gewoon vertelde waarom het zo was en waarom ik zo’n mening had, had hij maar een woord te zeggen: “Absurd.” Hij zei

daarna: “Ik wil hier niks meer over horen, als er voortaan hier om jouw mening wordt gevraagd, dan houd je je mond maar. Hier ben ik niet van gediend.” Hij zei ook nog: “Als jij niet zulke goede leerprestaties had, dan was jij hier al van school geweest.”

Daarnaast vertelt Dirk dat hij ‘dagelijks’ wordt uitgescholden voor ‘racist’ wanneer hij ‘gewoon over straat loopt’ in zijn jas die voorzien is van een Nederlandse vlag. Ten gevolge van deze ervaringen voelt hij zich ‘best wel afwijkend’.

Op de vraag of anderen proberen om hun visie aan hem op te leggen antwoordt Herman: ‘Sommigen (helaas de meerderheid) wel.’ Dat doen zij ‘door je dood te zwijgen, je mening te ontzeggen aangezien je “toch maar een nazi bent” [en door] het [van overheidswege] verbieden van bepaalde ideeën zoals muziek en revisionisme.’ Hij vertelt dat het hem op school onmogelijk wordt gemaakt om zijn identiteit te beleven:

[Aan] politieke discussies op school [mag] ik niet meedoen vanwege mijn denkbeelden. (...) Ik ben “te extreem” en beïnvloed mijn medeleerlingen op een negatieve wijze. Soms mag je bij voorbaat de les niet in, soms word je er uit gestuurd, soms moet je op de gang wachten etc.

De negatieve ervaringen zijn voor hem aanleiding om zijn mening vaker voor zich te houden dan hem lief is: ‘Ik wil niet provoceren, ik heb niet de behoefte om in zo’n vroeg stadium al mijn leven te verzieken met een strafblad voor revisionisme en dergelijke.’ In dit verband merkt hij op: ‘Ik denk altijd maar “mijn tijd zal komen”, ik laat het maar, jullie zijn de blinden.’ Hij zegt hierover:

In het begin heb ik dat niet gedaan, en nu staat er gewoon verwijdering van school op als ik me er over uitlaat. In het begin was het heel erg, aangezien het veel in mij bovenkomt, maar het leert je wel zelfcontrole.

Een en ander heeft tot gevolg dat hij het gevoel heeft dat hij niet volledig zichzelf kan zijn in het gewone leven.

Herman laat zijn mening dus af en toe niet blijken omdat hij hiertoe gedwongen wordt, maar meestentijds houdt hij zijn identiteit niet verborgen. Met Ferdinand, Ron en Dirk heeft hij gemeen dat hij geconfronteerd wordt met sterke maatschappelijke weerstand tegen zijn identiteit, en dat dit hem zeer tegen de borst stuit.

3.5 Stilzwijgen wegens anticipatie op afkeuring

In tegenstelling tot de genoemde respondenten houden de overige vier respondenten die te kampen hebben met negatieve reacties uit hun sociale omgeving hun identiteit gewoonlijk voor zichzelf. Zij anticiperen op negatieve consequenties die verbonden zijn aan het uitdragen van hun identiteit.

Zo uit Joop zijn mening alleen in familiekring, en hij ervaart ook dan grote weerstand:

Ik zei bijvoorbeeld dat het gedaan moest zijn met het importeren van negers naar Europa, omdat dit het blanke ras in gevaar bracht. Daarop zei mijn broer mij dat ik een racist was. Dit vond ik toch wel heel vervelend. (...) Het is eigenlijk enkel met mijn broer en mamma waarmee ik mij echt zo uit. Maar dit soort opmerkingen krijg ik niet zo vaak. Ik probeer me zoveel mogelijk te matigen, om de vrede in het huis te bewaren.

Buiten zijn naaste familie verzwijgt hij zijn ideeën bewust: 'Met mensen buiten [mijn] familie praat ik liever niet over politiek. Het is een heel gevoelig onderwerp, zeker gezien mijn rechtse standpunten.' Hij zou daarom op zijn werk zijn identiteit ook niet bekendmaken:

als op het werk (...) mensen weten dat je extreem-rechts bent, dan gaat dit de sfeer fel vermoeilijken. Het samenwerken met anderen zou veel stroever verlopen, [er zouden] veel meer spanningen tussen collega's [zijn]. Als je een mening hebt zoals de mijne, kan je die niet op zo'n plaats uiten.

Ook Arjan merkt dat veel mensen afwijzend op zijn identiteit reageren. Hij heeft buiten zijn vriendenkring 'alleen maar slechte ervaringen':

Meestal reageren ze negatief in de zin dat ze willen gaan vechten. Ik zit [bijvoorbeeld] op een gegeven moment in een café, ik raak met iemand in discussie, [hij] staat op [en zegt:] "Loop mee naar buiten, ik mep je in elkaar."

Hij houdt net als Joop zijn mening vaak bewust voor zichzelf, omdat hij 'een hoop problemen' zou krijgen wanneer hij dit niet doet. Dit frustriert hem behoorlijk: 'Ik vind het walgelijk dat [je] als je voor je mening uitkomt je ontslag kan krijgen of van school getrap kan worden.' Naast Ron en Dirk wil ook Arjan door middel van het geven van een interview bijdragen aan een verbetering van het imago van mensen zoals hij.

Het forum telt ook veel bijdragen waaruit blijkt dat een deel van de leden zijn of haar identiteit in diverse contexten niet laat merken, uit angst voor negatieve consequenties. *Bizieke* vertelt: ‘Het klopt dat een meerderheid van de leerkrachten nog steeds het (s)linkse ideëngoed genegen zijn. Diegenen die het hier niet mee eens zijn houden wijselijk hun mond.’ En *dagvanhetzwaard* doet de volgende mededeling: ‘Helaas voor menig persoon op deze site die mij nu een volksverlakker vindt, verkies ik de aanwezigheid van mijn vrienden nog steeds boven (een paar van) mijn principes.’ *Marianne* uit haar identiteit evenmin, en schrijft: ‘Ik ben heel (s)links opgevoed, en als ik thuis zou zeggen wat ik echt vind heb ik een groot probleem’. *CFG* doet hetzelfde: ‘Ik hou me ook “wijselijk stil”, het is gewoon het beste, om problemen te voorkomen.’ Ook *Sonne* blijkt haar identiteit om dergelijke redenen verborgen te houden: ‘In mijn omgeving zijn er maar weinig mensen die ervan weten. Ik werk in een milieu met veel zeer linkse mensen. Ik kan het me nu niet veroorloven mezelf naar buiten te profileren als NS.’

Een en ander geldt evenzeer voor Peter. Hij spreekt in het dagelijks leven ‘zelden’ over de onderwerpen die hem echt bezighouden. Hij doet dit ‘om wettelijke en sociale redenen. Men kan snel strafrechtelijk vervolgd worden of zijn sociale contacten verliezen, en natuurlijk ook problemen krijgen met werk vinden.’ Hierbij geeft hij aan dat de sociale redenen meer concreet ‘uitsluiting en het verliezen van vriendschappen’ behelzen. Peter acht het gezien de mogelijke negatieve consequenties van het uiten van zijn mening ‘het verstandigst’ om zijn mening in het dagelijks leven doorgaans voor zich te houden.

Barend maakt eenzelfde afweging, en houdt zijn identiteit in het gewone leven helemaal verborgen: ‘Ik vertel niets over mijn denkbeelden (...) niemand [weet] erover.’ Over de gevolgen die het uiten van zijn mening zou hebben: ‘Daar doe ik mezelf geen goed mee. Nationaal-socialisme is niets iets wat iedereen zo leuk vindt.’ Hij ‘zou er op school problemen mee kunnen krijgen.’

Het komt er dus op neer dat Joop, Arjan, Peter en Barend het maatschappelijke taboe op hun identiteit hebben geïnternaliseerd, waardoor ze deze in het gewone leven weinig tot niet uiten. Zij hebben met Dirk, Ferdinand, Herman en Ron gemeen dat zij het gevoel hebben dat zij hun mening niet vrij kunnen uiten in de hedendaagse samenleving; hun ervaringen dragen bij aan de idee dat voor hen de vrijheid van meningsuiting niet geldt. Op mijn expliciete vraag of hij vrijheid van meningsuiting ervaart, antwoordt Herman bijvoorbeeld met: ‘Alles behalve dat’, en zegt Dirk: ‘Echt totaal niet!’. Peter verwoordt het als volgt: ‘Vrije meningsuiting en democratie zijn een illusie.’ Twee andere forumgebruikers stellen:

In een vrije samenleving zou ik dus het recht moeten hebben om te zeggen dat er nooit een Duits plan was om de joden te vergassen en dat het holocaustverhaal verzonnen is. We leven dus niet in een vrije samenleving, zoveel is duidelijk. (*ancien*)

We leven tevens toch in een ‘Democratisch’ land? waarom zou ik dan mijn mening niet mogen geven over bepaalde onderwerpen? Wij worden allemaal genaait door de regels. Vrijheid van menings uiting kan je een kogel kosten, maar ook een paar maanden op staatsvakantie, zwijnen. (*De Einherjar*)

Aangezien het uitdragen van de identiteit bij rechts-extremisten grotendeels samenvalt met het uiten van hun mening, hebben alle respondenten die maatschappelijke weerstand tegen hun identiteit ondervinden in meer algemene zin het gevoel dat zij niet vrij zijn om hun identiteit te beleven.

3.6 Vervreemding

Uit bovenstaande concrete alledaagse ervaringen blijkt duidelijk dat veel leden van Stormfront zich niet vrij voelen om hun identiteit offline te beleven. Een categorie wordt geconfronteerd met sterke maatschappelijke weerstand en is daar erg ongelukkig mee, terwijl andere leden het maatschappelijke taboe op hun identiteit hebben verinnerlijkt en daarom – tot hun grote spijt – hun identiteit (bijna) helemaal niet uiten in het dagelijks leven.

Alles overziend blijkt dat er bij veel leden grote spanning bestaat tussen de identiteit die zij zichzelf toedichten en de identiteiten die door hun sociale omgeving aanvaard worden. Hierdoor stuiten zij op sterke weerstand, en wordt hun vrijheid beperkt om de identiteit te beleven waar ze sterk aan hechten. Zij ervaren dus wat in de sociologische literatuur wordt aangeduid als vervreemding²⁶ (zie bijvoorbeeld Zijdeveld, 2000: 199-201)

Volgens de literatuur brengt deze vervreemding met zich mee dat men zich niet langer verbonden voelt met zijn sociale omgeving. Rotenstreich verwoordt dit als volgt:

(...) this kind of alienation connotes not [only] an unconnectedness but a lack of attachment, or a feeling of a lack of attachment to a given situation, or to the society and its patterns in general. The lack of attachment is not conceived as emerging out of a decision (...). The lack is due to the fact

²⁶ Omdat de term ‘vervreemding’ in de sociologische literatuur gangbaar is zal ik deze aanhouden, ook daar waar het een *toestand* betreft en het derhalve beter zou zijn om te spreken over ‘vervreemdheid’ (cf. Schacht, 1971: 258).

that something has gone wrong in the relation between the individual and the society: the situation or society does not generate the feeling of attachment. On the contrary, it generates a feeling of dissociation. (1989: 90-1)

Iets dergelijks doet zich ook bij de leden van Stormfront voor. Zo blijkt uit de achtergronden van hun identiteit duidelijk dat zij zich sterk afzetten tegen het dominante maatschappelijke patroon van individuele vrijheid en culturele wanorde. Daarnaast wordt door sommige leden expliciet uitgesproken dat zij zich noch met de mensen waar zij persoonlijk mee te maken hebben noch met de Nederlandse bevolking in het algemeen, erg verbonden voelen.

Herman merkt bijvoorbeeld over de meerderheid van de Nederlandse bevolking, die zijn identiteit niet accepteert, het volgende op:

Ik voel me enerzijds wel met ze verbonden door de volkse bloedband, maar met de linkse landverradende mensen heb ik geen ander gevoel dan walging en geen persoonlijke verbondenheid.

Hij geeft aan dat hij tegenwoordig niet meer wordt gekwetst door de negatieve bejegening die hij vaak ondervindt ‘omdat het zo omstreden is en zo weinigen het accepteren. Je [moet] je er gewoon voor afsluiten, of denken “de visie van een linkse hond als jij doet me toch niets”.’ Blijkens de berichten op het forum komt dit gebrek aan verbondenheid meer voor. Zo vraagt *Full of Pride* zich af ‘waarom deze wereld verworpen [is] tot een linkse klik’. *De-botte-bijl* is explicieter:

Eerlijk gezegd voel ik er totaal niets voor om mijzelf nuttig te maken voor een volk van PVDA stemmers dat mij haat vanwege mijn anti-joodse en anti-multicul meningen. Ik maak mij liever nuttig voor mijzelf laat het jodenpijpende multicul klootjesvolk maar in de stront zakken.

Hij karakteriseert de inwoners van Nederland die zijn denkbeelden niet delen als ‘PVDA stemmende jodenknechten’ en als een ‘paar miljoen rasverraders die aan de kant van de untermenschen zullen gaan meevechten tegen hun eigen rasgenoten.’ *De-botte-bijl* maakt duidelijk dat hij zich absoluut niet verbonden voelt met het gros van de Nederlandse bevolking: ‘De meeste Nederlanders zullen nog blij zijn ook als iemand zoals ons sterft, voor hen zijn wij immers toch slechts “vuile nazi’s”.’ Daarom beschouwt hij hen als ‘onmensen’. Gezien deze uitspraken is Rotenstreichs formulering van de implicaties van vervreemding nog zeer mild.

Het is belangrijk om op te merken dat de vervreemding die de leden van Stormfront ervaren onderscheiden dient te worden van anomie. Wanneer mensen te kampen hebben met anomie zijn zij evenzeer onthecht van hun sociale omgeving. Dit komt omdat zij een *gebrek* aan institutionele controle ondervinden; ze missen een betekenisvolle sociale orde en hebben het gevoel dat ze teveel vrijheid hebben. Vervreemding wordt daarentegen gekenmerkt door een *overschot* aan institutionele druk, waardoor men het idee heeft dat de individuele vrijheid teveel ingeperkt wordt (Zijderveld, 2000: 198-201). Duidelijk is dat voor veel leden van Stormfront het laatste geldt; uit de in dit hoofdstuk gepresenteerde bevindingen blijkt dat ze gebukt gaan onder sterke maatschappelijke weerstand tegen hun identiteit, waardoor zij deze niet in vrijheid kunnen beleven. Nu is vastgesteld dat de vervreemdingsproblematiek voor hen zwaarwegend is, is het zaak om in het vierde hoofdstuk te bezien of Stormfront een rol speelt bij de omgang met deze problematiek en of dit leidt tot virtuele gemeenschapsvorming.

Hoofdstuk 4

Stormfront

‘Een veilige plaats om je mening te verkondigen’

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk bespreek ik de rol van Stormfront in het leven van zijn leden. Allereerst blijkt de informatie die Stormfront biedt over het nationalisme en het nationaal-socialisme en de toepassingen van deze ideologieën op allerhande maatschappelijke vraagstukken, voor alle elf respondenten van belang te zijn. De kennis die zij binnen Stormfront opdoen wordt door allen zeer gewaardeerd, omdat ze hun visie willen verdiepen. Voor de vervreemde respondenten vervult zij echter een bijzondere rol; vier van hen gebruiken de informatie in het gewone leven teneinde sterker te staan in verbale confrontaties met mensen die hun identiteit niet accepteren. Doordat zij Stormfront gebruiken om bij te leren, zijn ze weerbaarder tegen vervreemdende invloeden in het gewone leven. Dit wordt ook op het forum als participatiemotief genoemd. Zo vertelt *SMT*: ‘verder vind ik het vaker nog moeilijk om mijn mening goed onder woorden te brengen...dus dat hoop ik hier ook nog te leren’, en doet *Constantijn* de volgende mededeling: ‘Ik heb mij aangemeld op dit forum, omdat ik problemen heb met een discussie te “winnen” i.v.m de noodzaak van het voortbestaan van het blanke ras.’

In het navolgende onderzoek ik of Stormfront ook in andere opzichten een bijzondere functie vervult voor de acht leden die in het gewone leven gevoelens van vervreemding hebben. Daarna onderzoek ik of mijn bevindingen gevalideerd worden door de ervaringen van de drie leden die niet met vervreemding te kampen hebben.

4.2 Vrije meningsuiting dankzij anonimiteit

Op individueel niveau is de ruimte voor vrije meningsuiting een zeer belangrijk aspect van Stormfront: het ervaren gebrek aan vrijheid van meningsuiting in het gewone leven, dat deel uitmaakt van de vervreemdingsproblematiek, is voor alle acht vervreemde respondenten reden

voor hun lidmaatschap van Stormfront. Voor Ferdinand is dit het belangrijkste motief: ‘Stormfront is een uitlaatklep voor ideeën die in het dagelijkse leven weinig tot niet te bespreken vallen.’ Ook voor Barend is deze kant van Stormfront het meest zwaarwegend: ‘Het is de enige plek waar ik mijn mening kan uiten.’ En Peter zegt ‘de vrijheid van meningsuiting is natuurlijk [de] belangrijkste [reden] om op Stormfront actief te zijn.’ Bij Dirk is dit motief door het gehele interview verweven. Over zijn eerste activiteiten binnen Stormfront zegt hij: ‘Ik had als het ware eindelijk een plaats gevonden waar ik mijn mening kon uiten.’ Later merkt hij het volgende op: ‘Ik had eigenlijk nergens zo’n plaats waar ik zo kon praten.’ Hij heeft het gevoel dat hij zich binnen Stormfront vrij kan uiten: ‘Ik kan daar gewoon praten over mijn gevoelens en over hoe ik over dingen denk.’ Hij noemt Stormfront dan ook ‘een veilige plaats om je mening te verkondigen.’ Ron bedoelt iets soortgelijks, wanneer hij zegt: ‘daar kan ik wel doen en laten wat ik wil.’ Later vertelt hij: ‘Je wordt er niet als “gek” aangekeken vanwege je mening, je kan er totaal vrij zijn in je denken.’

Ook op het forum wordt het motief van vrije meningsuiting expliciet uitgesproken. *Mangomania* schrijft bijvoorbeeld: ‘ik ben geschorst op school wegens WP-uitingen²⁷, en hier is tenminste een plaats om dat te ongestraft te uiten...’ En *remco* deelt het volgende mee: ‘Ik heb me aangemeld omdat ik het spuugzat ben om mijn gevoelens en gedachten voor mij te houden.’ *TrotseZeeuw* heeft vergelijkbare redenen: ‘Ik heb me aangemeld omdat ik eens onomwonden wil spreken over mijn denkbeelden zonder dat ik constant lastig gevallen wordt door allerlei politiek-correct en zionistisch gespuis.’ *Wousje* zegt: ‘Ik kwam via via achter deze site, en het bevalt mij goed. Want je kan gewoon goed je mening uiten over bijvoorbeeld buitenlanders.’ Deze mening wordt gedeeld door *hessler*: ‘Goed om te zien dat er nog een stukje menings vrijheid is, In dit land van angst waar je niet mag zeggen wat je dwars zit.’

De idee dat Stormfront functioneert als vrijplaats voor mensen met een extreem-rechtse identiteit, komt herhaaldelijk terug. Volgens Arjan is Stormfront ‘de enige vrijplaats waar je alles kan zeggen zonder er problemen mee te krijgen.’ Hij ziet het dan ook als groot voordeel dat ‘er mensen zijn die controle hebben, zodat je niet zomaar uitgescholden wordt.’ Moderator *Full of Pride* heet nieuwe leden welkom op ‘deze vrijplaats voor de vrije meningsuiting ongecontroleerd door linkse of joodse media.’ Volgens hem is Stormfront ‘bedoeld als virtuele vrijhaven om je rechtse mening te geven.’ Herman deelt deze visie; volgens hem is Stormfront ‘een vrijhaven voor Nationalisten waar wij kunnen praten over onze visie zonder daarvoor gestraft te worden.’

²⁷ ‘WP’ staat voor ‘White Power’.

Vanwege de moeilijkheden die ze in het gewone leven ondervinden, zien de leden het online uiten van hun mening als zeer betekenisvol:

Ik denk niet dat hier hypocrieten ingelogd zijn, je kunt je mening verkondigen zonder op tenen te trappen of onverbloemd met uiterlijk vertoon de confrontatie aangaan. Ik snap Purify wel, bang voor reacties uit de omgeving of misschien wel voor zijn werkgever...Dat hij inlogt is al een teken dat hij "kloten" heeft (*krimson*)

Stormfront kan de functie van vrijhaven vervullen bij de gratie van de anonimiteit²⁸ die mogelijk is bij activiteiten op het internet. De respondenten die kampen met vervreemding hechten hier allen dan ook sterk aan. Op de vraag of ze de anonimiteit die Stormfront biedt belangrijk vinden, zegt Joop bijvoorbeeld: 'Ja, inderdaad. Als mensen mijn mening zouden kennen, kan dit echt wel nadelige gevolgen hebben. Zoals bijvoorbeeld ontslag op het werk,...' Herman beantwoordt de vraag met: 'Gezien de dictatuur die de Nederlandse staat op nationalistten aanhoudt wel.' Ook uit de reacties op mijn oproep spreekt grote zorg om het waarborgen van de anonimiteit. Zo luidt de eerste als volgt:

Ik heb niet de behoefte om te verklaren over mijn motieven en beweegredenen, en zo vermoed ik dat zulks opgaat voor de overgrote meerderheid van de gebruikers hier. En ik denk dat je dat op ieder ander internet-forum ook zult aantreffen... Forumbezoekers houden nu eenmaal van anonimiteit en privacy. (*Harde Hollander*)

De leden zijn bang voor reacties van mensen uit hun omgeving, voor gewelddadige confrontaties met antifascistische groeperingen en voor aandacht van justitie. Om die reden wordt op het forum veelal zeer voorzichtig omgesprongen met persoonlijke gegevens, en waarschuwt men elkaar voortdurend om niet te veel persoonlijke details bloot te geven:

Wel een goed idee van de nieuwelingen om zich een beetje voor te stellen. Zolang men natuurlijk oppast met het plaatsen van persoonlijke info die door onze linkse "vrienden" gebruikt kan worden. (*DietsePatriot*)

Ook *skinnie* bekommert zich om de anonimiteit van de leden: 'als ik iedereen die nieuw is hier even de tip mag geven om niet te veel persoonlijke info rond te strooien!!!! dit is dan wel een veilige plek maar (s)links kijkt ook mee!!!!' Hetzelfde geldt voor *FRM*:

²⁸ Ik gebruik de term 'anonimiteit' omdat deze gemeengoed is. Het is echter juister om van 'pseudonimiteit' te spreken, aangezien de leden elkaar kennen onder hun gebruikersnamen (zie Van den Boomen, 2000: 106-7).

‘Welkom op het board, maar geef niet te veel persoonlijke info prijs. Velen “tegenstanders” zullen meekijken.’ Ook *Tiwazz* geeft dergelijk advies aan andere leden: ‘Als ik jou was zou ik niet zo te koop lopen met je persoonlijke gegevens en ze snel even weghalen. We leven niet in een land waar elke levensovertuiging gewaardeerd wordt.’

De leden van Stormfront vinden de anonimiteit dus van groot belang omdat deze het mogelijk maakt om hun deviante extreem-rechtse identiteit veilig uit te dragen. Dit wijst er op dat het in het eerste hoofdstuk geformuleerde idee dat anonimiteit vooral van belang is om te ontsnappen aan sociale druk, juist is.

De participatie binnen Stormfront wordt, kortom, voor veel individuen ingegeven door gevoelens van vervreemding in het gewone leven. Dit roept de vraag op of Stormfront meer is dan een verzameling individuen: wordt Stormfront door de leden ervaren *als een gemeenschap*?

4.3 Wordt Stormfront ervaren als een gemeenschap?

Om bovenstaande vraag te beantwoorden ga ik na in hoeverre Stormfront volgens de leden eigenschappen heeft die volgens de literatuur kenmerkend zijn voor een gemeenschap.

4.3.1 Gedeelde overtuigingen

Om te beginnen geeft Etzioni een heldere conceptualisering van ‘gemeenschap’, waar naar zijn mening ook virtuele exemplaren onder kunnen vallen (2004: 226). Volgens hem hebben gemeenschappen twee kenmerken. Een ervan is ‘a measure of commitment to a set of shared values, norms, and meanings, and a shared history and identity’ (2004: 225). Hiervan is in de ervaring van de vervreemde leden van Stormfront duidelijk sprake. Zo geeft Herman, gevraagd naar de kern van zijn participatiemotieven, de volgende beschrijving van Stormfront als antwoord: ‘Een plek met gelijkdenkenden waar wij volledig vrije meningsuiting hebben, een plek vol kameraden met hetzelfde doel.’ Ook voor Ron is een van de redenen voor zijn activiteiten binnen Stormfront ‘dat er veel gelijkdenkende vrienden vertoeven.’ Daarnaast geeft Dirk te kennen dat hij actief is om ‘gelijkdenkenden te spreken (...) en met hen te praten over hun ervaringen.’ En ook voor Peter is het virtueel ontmoeten ‘van mensen met een vergelijkbare mening, wat [in het gewone leven] niet makkelijk is’ een participatiemotief.

Ook op het forum geven de leden te kennen dat zij graag onder mensen met dezelfde visie verkeren. *Dogz* vertelt: ‘Het doet me goed om zoveel gelijkdenkenden te zien’, hetgeen ook geldt voor *Vlaming13*: ‘ben intens gelukkig dat er zoveel mensen zijn die hetzelfde denken als ik over dat hele multikul gedoe. Deze site is werkelijk prachtig.’ Dat laatste lijkt ook de mening van *panzerdivision* te zijn: ‘Eindelijk een site waar je kan zeggen wat je denkt en waar je met gelijkdenkende kan praten over hoe een klote zoi het in ons mooie nederland is door al die al die klote buitenlanders en linkse flikkers.’ *Martinborman* is om dezelfde reden opgetogen over Stormfront: ‘eindelijk een plaats gevonden waar ik met kameraden die gelijk denken kan praten’. Een ander lid zegt:

Wat zal het fijn zijn om eindelijk eens mijn mening te kunnen geven en te discusieeren met gelijkgestemden zonder gelijk in de hoek gedreven te worden door de linkse klik! (*Crusade_in_Jeans*)

Door hun overeenkomsten hebben de leden het idee dat zij binnen Stormfront op hun plek zijn, en voelen ze zich er thuis. Omdat ze in grote lijnen hetzelfde denken, kunnen ze hun identiteit binnen Stormfront onbelemmerd uiten, en voelen ze zich, ondanks onderlinge meningsverschillen, doorgaans geaccepteerd door de andere participanten. Dit wordt door de leden erg gewaardeerd. Hierdoor biedt Stormfront zijn leden een voordeel dat doorgaans louter aan gewone gemeenschappen wordt toegeschreven: ‘In a community, we all understand each other well, we may trust what we hear, we are safe most of the time and hardly ever puzzled or taken aback.’ (Bauman, 2001: 2)

Nu het belang van de gedeelde overtuigingen is vastgesteld, kan ingegaan worden op een tweede gemeenschapsaspect – betekenisvolle persoonlijke relaties tussen de leden.

4.3.2 *Persoonlijke relaties*

Naast de eerdergenoemde gedeelde cultuur onderscheidt Etzioni het volgende kenmerk van een gemeenschap: ‘[A] web of affect-laden relationships among a group of individuals, relationships that often crisscross and reinforce one another’ (2004: 225). Vrijwel alle vervreemde respondenten hebben ervaringen van verbondenheid en kameraadschap, die als uitingsvorm beschouwd kunnen worden van de affectieve relaties waar Etzioni over schrijft. Zo zegt Herman ‘Stormfront [biedt] mij een plaats waar ik veel kameraden heb’, en vertelt Dirk:

[Kameraadschap] is echt iets wat in deze groep voorkomt, dat is echt zo. Vooral omdat de meeste mensen van ons veel problemen hebben met het uiten van hun mening omdat ze veel tegenstand ondervinden. Mensen beledigen hen en [ervaren] alles wat ik al heb gezegd. Daardoor voelen de mensen zich meer met elkaar verbonden: omdat ze als het ware een in de hoek geduwde groep zijn.

De leden blijken zich vooral persoonlijk verbonden te voelen omdat ze in het gewone leven dezelfde weerstand tegen hun gemeenschappelijke extreem-rechtse identiteit ondervinden.

Wellman en Hampton geven een waardevolle aanvulling op het werk van Etzioni. Zij definiëren gemeenschappen, gezien de opkomst van de netwerksamenleving (Castells, 2000), als ‘sets of informal ties of sociability, support and identity’ (1999: 648), die zijn gebaseerd op ‘social exchanges rather than on spatial proximity’ (1999: 649). Aan het laatstgenoemde kenmerk voldoet Stormfront zeker. Veel leden kennen elkaar louter door hun virtuele ‘social exchanges’ en hebben elkaar in het gewone leven nog nooit ontmoet. De leden die elkaar wel offline ontmoeten doen dit slechts sporadisch, en ook hun onderlinge contact is grotendeels virtueel.

Hierboven is reeds vastgesteld dat de leden gelijkaardige identiteiten hebben. Ook de onderlinge steun waar Wellman en Hampton over spreken doet zich voor binnen Stormfront. De leden steunen elkaar wanneer er melding wordt gemaakt van nare gebeurtenissen in het gewone leven. Deze steun varieert van opbeurende woorden en het tonen van medeleven tot het aanbieden van fysieke bijstand in het geval van bedreigingen. De steun wordt door alle vervreemde respondenten onderkend. Vaak hechten ze er veel waarde aan. Op de vraag of ze onderlinge steun belangrijk vinden, antwoordt Ferdinand bijvoorbeeld als volgt: ‘Jazeker, Stormfront heeft naast [de functie van] politiek forum ook de functie [van] sociaal forum, een plek waar mensen hun ei kwijt kunnen, zozegd.’ Ook Peter antwoordt bevestigend: ‘Jawel, er is toch een tekort aan mensen met een vergelijkbare mening in je directe omgeving.’ Hetzelfde geldt voor Arjan: ‘Ja, omdat we allemaal in het zelfde schuitje zitten is het wel zo slim samen de boot drijvende te houden.’

Stormfront biedt zijn leden voorts ook de gezelligheid die volgens Wellman en Hampton een aspect van een gemeenschap is. Zo is er een prominent gepresenteerde draad waarin de leden elkaar feliciteren met hun verjaardag.²⁹ De bijdragen bevatten opvallend veel ‘smiley’s’. In het merendeel van de berichten in deze draad wordt er door deze figuurtjes geproost, gedanst of gelachen. Alle respondenten onderkennen dat de felicitatiedraad een

²⁹ Deze draad is te vinden op <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=54573>

‘gezelligheidsfunctie’ vervult. Dat de gezelligheid belangrijk wordt gevonden blijkt onder meer uit de volgende verwelkoming van twee nieuwe leden:

Welkom op dit bord. Ik hoop dat jullie hier een leuke tijd zullen hebben, en dat jullie wat opsteken van onze (meestal) nuttige bijdragen. Soms gaat het nergens over, maar de sfeer is hier beter dan waar dan ook! (*Consul Octavian*)

Dat de leden waarde hechten aan gezelligheid onderstreept het belang van persoonlijke relaties, en daarmee het gemeenschapsgevoel. Evenals de ervaring van de overige gemeenschapsaspecten, geeft het aan dat participatie binnen Stormfront als *sociaal betekenisvol* wordt gezien. De opmerking van Wellman et al. dat ‘people find social support, companionship, and a sense of belonging through the normal course of CSSNs [computer-supported social networks]’ (1996: 220), gaat dan ook zeker op voor Stormfront.

4.3.3 Stormfront als gemeenschap

Op het forum is op diverse manieren merkbaar dat men bewust pogingen doet om de gemeenschap in stand te houden. De moderators proberen bijvoorbeeld de eenheid te bewaren door mensen die deze bedreigen te weren. De bijdragen van nieuwe leden worden voor dit doel voorafgaand aan plaatsing gescreend, ‘omdat dit forum helaas net iets te vaak wordt bezocht door gekken, tegenstanders en onruststokers’ (*Full of Pride*). Moderators zien er voorts op toe dat leden *elkaar* niet beledigen. Een van de richtlijnen voor het plaatsen van berichten is: ‘Geen aanvallen tegen andere Blanke nationalist.’ Daarnaast wordt de eenheid bevorderd doordat nieuwe leden zich in een prominent gepresenteerde draad voorstellen, waarna ze meestal hartelijk welkom worden geheten.³⁰

De ervaringen van de leden die kenmerkend zijn voor het bestaan van een gemeenschap, zijn voor sommigen onder hen aanleiding om Stormfront zelf ook als gemeenschap te definiëren. Ron vertelt bijvoorbeeld dat hij dit doet ‘omdat er [voornamelijk] mensen met dezelfde gedachtes vertoeven, die allen bevriend zijn.’ Ferdinand zegt iets dergelijks: ‘We nemen met een groot aantal mensen deel aan het forum, als een geheel.’ Herman is een soortgelijke mening toegedaan:

³⁰ Deze draad is te vinden op <http://www.stormfront.org/forum/showthread.php?t=51277>

[Stormfront is een gemeenschap.] Hoewel we veel verschillen, hebben we allemaal een bindende factor: liefde voor volk en vaderland, onbegrip (door de buitenstaanders) en trouw. [Er is sprake van een gemeenschap] omdat we een onderdrukte soort zijn, dit vormt een band

Hoewel Stormfront niet door alle leden formeel als een gemeenschap wordt gezien, zijn er slechts twee vervreemde respondenten die weinig belang hechten aan de hierboven beschreven gemeenschapsaspecten. Dit heeft echter niet te maken met de rol van Stormfront in hun omgang met vervreemding. Bij Barend lijkt het vooral te komen door persoonlijke onenigheid met andere leden, terwijl in het geval van Joop – die overigens wel enige kameraadschap ervaart – de achtergrond, zoals hij zelf ook aangeeft, de relatief korte duur van zijn lidmaatschap is.³¹ Afgezien van Barend en Joop erkennen de vervreemde leden dat zij soortgelijke identiteiten hebben, waardoor ze zich geborgen voelen. Daarnaast hechten zij veel belang aan onderlinge steun, en ervaren zij gezelligheid. Voorts blijkt uit de pogingen die men onderneemt om de eenheid beschermen, dat men er waarde aan hecht dat Stormfront fungeert als gemeenschap. Alles overziend is duidelijk dat Stormfront in de ervaring van zijn vervreemde leden een gemeenschap vormt.

Dit is direct in tegenspraak met hetgeen Bauman opmerkt over virtuele gemeenschappen. Bauman is van mening dat dit geen ‘echte’ gemeenschappen kunnen zijn en schrijft er het volgende over:

They are hardly a valid substitution for the solid, and pretending to be yet more solid, forms of togetherness that thanks to their genuine or putative solidity could promise that comforting ‘we feeling’ – not offered by ‘surfing on the net’. (...) Neither can such ‘virtual communities’ give substance to personal identity – the primary reason to seek them out. If anything, they make coming to terms with one’s own self more difficult than it otherwise would be. (2004: 25)

Stormfront blijkt door de leden wel degelijk ervaren te worden als een gemeenschap. Zij ontlenen dan ook, in tegenstelling tot wat Bauman stelt, een ‘wijgevoel’ aan hun participatie in deze virtuele gemeenschap. Aan offline gemeenschappen blijken daarenboven nadelen verbonden te zijn die minder belangrijk zijn in het geval van hun virtuele pendants. Bauman noemt het volgende belangrijke nadeel van gewone gemeenschappen:

There is a price to be paid for the privileges of ‘being in a community’ (...) The price is paid in the currency of freedom, variously called ‘autonomy’, ‘right to self-assertion’, ‘right to be yourself’.

³¹ Deze bedraagt slechts enkele weken.

Whatever you choose, you gain some and lose some. Missing community means missing security; gaining community, if it happens, would soon mean missing freedom. (2001: 4)

Dit nadeel is geringer voor veel leden van Stormfront: rechts-extremisten genieten daar – ten gevolge van zelfselectie op extreem-rechtse identiteiten – meer vrijheid dan in het gewone leven, en binnen de gemeenschap kunnen zij juist beter zichzelf zijn dan erbuiten – dat is zelfs een belangrijk participatiemotief.

Vooralsnog is echter onduidelijk wat de activiteiten binnen Stormfront betekenen in relatie tot het gewone leven van de leden. Maakt Stormfront ‘coming to terms with one’s own self’ makkelijker en het gewone leven draaglijker, of biedt de gemeenschap louter online een verlichting van de vervreemdingsproblematiek en wordt het gewone leven er relatief nog moeilijker door?

4.4 Stormfront en het gewone leven

Door de rol die Stormfront speelt bij de omgang met vervreemding, hebben vier van de acht vervreemde respondenten het gevoel dat ze binnen Stormfront beter zichzelf kunnen zijn dan in het gewone leven. Bij Herman is dit het geval, want ‘op het internet mag meer, en kan meer’. Voor Joop geldt hetzelfde:

Ik moet me inderdaad soms inhouden [in het gewone leven], maar zo gaat dat nu eenmaal in het leven. Ik weet zelf goed genoeg wie ik ben en ik deel [binnen Stormfront] ook mijn mening voluit met anderen. Dus ik heb wel momenten waarop ik volledig mezelf kan zijn.

Wanneer dit niet het geval is, lijkt dit te komen door de beperkingen van het medium. Barend zegt bijvoorbeeld: ‘Uiteindelijk zijn het maar wat woorden op een internetforum. [Daar hecht ik wel betekenis aan], maar het is niet genoeg [om echt mezelf te kunnen zijn].’

Een en ander wekt de indruk dat activiteiten binnen Stormfront het gewone leven voor vervreemde leden makkelijker maken. De desbetreffende respondenten onderschrijven dit – op Barend na – allemaal. In hun ervaring kan dit op verschillende wijzen gebeuren. Joop is hierin het behoudendst. Hij stelt in eerste instantie dat Stormfront het leven niet makkelijker maakt. Dit lijkt echter minder te maken te hebben met de beleving van zijn identiteit, dan met de problemen die hij ervaart met betrekking tot culturele diversiteit: ‘Het is wel een

uitlaatklep, maar het verandert niets aan het dagelijks leven. Dat negertje zal morgen nog altijd aan die kassa staan, of ik de dag ervoor op Stormfront getypt heb of niet.’ Later merkt hij op dat Stormfront het leven wel enigszins vergemakkelijkt: ‘Door Stormfront (en andere sites) weet ik dat er nog heel veel anderen zijn die denken zoals ik. Dit maakt het leven (een klein beetje) draaglijker. Maar niet veel.’ Dirk lijkt een zelfde idee te hebben. Op mijn vraag of Stormfront het gewone leven makkelijker maakt, antwoordt hij:

Nee, niet echt, want ik word nog steeds dagelijks geconfronteerd met mensen die iets tegen mijn mening hebben. Maar het geeft me soms toch wel een goed gevoel als ik sommige dingen lees, en ik kan denken: “Ik ben blij dat er nog mensen zijn die ook zo denken.”

De overige respondenten kennen minder twijfels. Zo vindt Ron dat Stormfront het leven makkelijker maakt omdat ‘je je frustraties er even [kunt] uitgooien.’ Peter heeft als reden dat hij door zijn participatie binnen Stormfront weet ‘dat hij niet alleen staat in zijn visie.’ Herman voert aan dat hij zich er kan ‘ontladen’ en dat hij binnen Stormfront ‘zijn ei kwijt kan.’ Ferdinand vindt dat Stormfront het leven vergemakkelijkt doordat het een uitlaatklep biedt: ‘Ja, voordat ik Stormfront kende had ik geen goede uitlaatklep voor mijn ideeën.’ Arjan heeft dezelfde mening: ‘Het is een beetje een uitlaatklep, dus ja, het maakt het wel makkelijker. Als je je mening nergens kwijt kan dan druk je het allemaal weg.’

Dat Stormfront het gewone leven makkelijker maakt voor leden die te kampen hebben met vervreemding suggereert dat het een gedeeltelijke oplossing biedt voor de problematiek waar zij in het gewone leven mee kampen. Daarnaast lijkt ‘coming to terms with one’s own self’ vergemakkelijkt te worden door Stormfront, aangezien vier van de acht vervreemde respondenten vinden dat zij binnen deze gemeenschap beter zichzelf kunnen zijn dan offline.

Dit is echter slechts een kant van de medaille; uit de ervaringen van sommige leden blijkt dat Stormfront als virtuele gemeenschap ook een keerzijde heeft. Voor drie vervreemde respondenten hebben de positieve online ervaringen namelijk tot gevolg dat zij het gewone leven relatief nog minder dragelijk vinden. Zo zegt Ron desgevraagd: ‘Ja in het normale leven moet ik me dan vaak inhouden, en op Stormfront hoeft dat dan niet, dus ja.’ Peter en Dirk hebben dezelfde ervaring, die door Dirk als volgt wordt verwoord:

Ik vind wel dat [de participatie binnen Stormfront] het [gewone leven] wat moeilijker maakt, want ik zie het dan zo: wat niet weet, wat niet deert. Dus als het er niet was miste ik het ook niet, maar nu ik weet dat er toch plaatsen zijn waar ik mijn mening kan uiten, is het toch moeilijk te accepteren dat dat in het normale leven niet kan, en dan voel ik me best wel een beetje gevangen.

Ten gevolge van het contrast met hun participatie binnen Stormfront hebben zij in het gewone leven sterkere gevoelens van vervreemding. Daarom lijkt het erop dat in hun geval ‘coming to terms with one’s own self’ wordt bemoeilijkt door hun online activiteiten. Dit geldt echter lang niet voor iedereen; de overige vijf respondenten die te kampen hebben met vervreemding melden expliciet dat het voor hen niet opgaat. Herman zegt bijvoorbeeld:

Nee, ik ervaar [Stormfront] alleen als iets positiefs, maar andersom eigenlijk niet. Ik wist al dat [de negatieve kanten van het gewone leven] er waren voordat ik bij Stormfront kwam, maar Stormfront heeft mijn visie daarop niet heel veel veranderd.

De tot dusver gepresenteerde bevindingen brengen aan het licht dat veel respondenten vanwege vervreemding in het gewone leven participeren binnen Stormfront. Daarnaast blijkt dat ze Stormfront als virtuele *gemeenschap* ervaren, juist omdat deze voortkomt uit offline problematiek. Ten slotte is het goed om aandacht te besteden aan de drie respondenten die (vrijwel) geen vervreemding ondervinden. Mijn idee dat virtuele gemeenschapsvorming voortkomt uit gevoelens van vervreemding in het gewone leven, wordt namelijk gevalideerd indien leden die niet vervreemd zijn Stormfront ook niet als een gemeenschap ervaren.

4.5 *Het belang van vervreemding*

Ik geef de ervaringen van de drie niet-vervreemde respondenten in het navolgende weer, opdat nagegaan kan worden of verschillen in het gewone leven leiden tot verschillen in de manier waarop Stormfront ervaren wordt.

Hoewel Wouter soms op problemen stuit wanneer hij zijn visie in het dagelijks leven verkondigt, zegt hij expliciet dat hij wel het gevoel heeft dat deze in het algemeen geaccepteerd wordt. Daarnaast deelt hij mee: [Ik] word [niet] belemmerd om [mijn] echte mening te geven (...), omdat ik niet zo extreem ben als sommigen.’ Over onderwerpen als de multiculturele samenleving spreekt hij ‘met iedereen die het er maar over wil hebben’, omdat hij ‘van discussie houdt.’ Ook als hij weerstand ondervindt bij het uiten van zijn mening, ontwijkt hij het onderwerp niet: ‘Ik vind het heerlijk om te discussiëren.’ Hij ervaart mensen die zijn visie niet delen dus niet als een probleem. Dit blijkt ook uit zijn volgende opmerking: ‘Als je een andere mening hebt, hoeft dat niet te betekenen dat je geen vrienden kan zijn.’ Hij

heeft dan ook grotendeels andere redenen voor zijn participatie binnen Stormfront dan de vervreemde respondenten. Zo bezoekt hij Stormfront primair om te leren, ‘omdat [hij] de waarheid wil weten, en [hij] deze op de televisie niet te horen [krijgt].’ Hij ziet het als voordeel van zijn deelname aan Stormfront dat hij de opgedane kennis kan gebruiken in de discussies die hij in het dagelijks leven voert. Verder kent hij weinig mensen die over dezelfde zaken nadenken als hij. Hij is dan ook lid ‘om met gelijkdenkenden te hersenstormen over bepaalde onderwerpen/problemen en hier oplossingen voor te vinden.’

Omdat zijn participatie niet is ingegeven door vervreemding in het gewone leven, ervaart hij Stormfront totaal anders dan de vervreemde respondenten. Zo vindt hij Stormfront absoluut geen gemeenschap, en hij zegt: ‘Nee ik vind het niet gezellig, daar kom ik ook niet voor. Ik vind het eerlijk gezegd een beetje zielig als je gezelligheid op het internet moet zoeken.’ Hij is de enige respondent die niet vindt dat de welkomst- en felicitatiedraden een gezelligheidsfunctie vervullen. Verder voelt hij zich niet ‘sociaal verbonden’ met de andere leden, en ervaart hij geen kameraadschap. Ook vindt hij, in tegenstelling tot de vervreemde leden, dat persoonlijke problemen niet op Stormfront thuishoren.

Ook Simon ervaart geen vervreemding in het gewone leven. Hij stelt heel duidelijk dat hij ook buiten Stormfront vrijuit kan spreken over de dingen die hem echt bezighouden. Offline spreekt hij met ‘wie maar wil luisteren’ over de onderwerpen die hij op Stormfront behandelt. Hij vindt dat zijn visie in het algemeen wordt geaccepteerd, en dat mensen er begrip voor hebben en zijn standpunten begrijpen. Simon heeft zich ‘nimmer belemmerd gevoeld’ bij het uiten van zijn mening, en incidentele tegenstand ervaart hij niet als vervelend.

De politiek heeft een centrale plaats in zijn leven. Hij heeft brede interesse in de extreem-rechtse beweging, en is als enige respondent actief in de (rechtse) partijpolitiek. Omdat hij sowieso graag actief is op het internet – intensief gebruik van het internet is voor hem ‘puur hobby’ – is Stormfront een aangewezen middel om zich met zijn politieke interesse bezig te houden. Hij antwoordt als volgt op mijn vraag waarom hij actief is binnen Stormfront:

[Ik wil] mijn kennis delen met anderen en proberen over te brengen, omdat ik sociaal ben ingesteld en [omdat er], als ik alles binnenkamers houd, nooit wat van terecht zal komen. Ik sta voor een beter Nederland en [dat] kan ik niet alleen [bereiken], en probeer ook mensen te overtuigen van mijn mening.

Hij is een intensief internetgebruiker, maar komt niet alleen op Stormfront. Hij is ‘overall en nergens [op het internet actief]. Op de site van de Tweede Kamer etc. Vooral politiek getinte [websites] en nieuws en dergelijke.’ Op Stormfront participeert hij anders dan de vervreemde leden: hij bespreekt het liefst de ‘wat zwaardere’ algemeen-politieke onderwerpen in plaats van (toepassingen van) nationalisme of nationaal-socialisme. Daarnaast ziet hij Stormfront als een middel om met politieke medestanders in contact te komen. Verder voelt hij zich alleen verbonden met leden die hij ook op een andere manier dan via Stormfront kent, en vindt hij Stormfront niet echt een gemeenschap.

Evert heeft evenmin last van vervreemding. In zijn directe omgeving zijn er geen mensen die zijn visie afkeuren. Hij komt ook in zijn werkkring veel mensen met dezelfde opvattingen tegen, en krijgt ‘heel zelden’ negatieve reacties. Wanneer hij eens op weerstand stuit, stoort hij zich er niet aan. Hij vindt dat hij zijn mening ‘tot op zekere hoogte’ vrij kan uiten. Hij omschrijft zichzelf als volgt:

Ik ben een persoon die gewoon zegt hoe [hij] er over denkt. En of dit nu wel in goede aarde valt of niet, dat maakt me niet uit, het gaat erom dat ik me gewoon kan uiten en dit doe ik ook als daar aanleiding toe is.

Zijn participatie binnen Stormfront heeft dan ook niet te maken met problemen aangaande het uiten van zijn mening:

Het is gewoon prettig om op Stormfront met anderen te kunnen praten of discussiëren over uiteenlopende onderwerpen die mij aantrekken. Dit heeft verder niet te maken met [het feit] dat [er] in Nederland toch maar een beperkte vrijheid van meningsuiting is.

Everts lidmaatschap van Stormfront is vooral ingegeven door een tekort aan mensen met dezelfde interesse als hij. Hij heeft op Stormfront meer gelegenheid om over gevoelige politieke onderwerpen te spreken, hetgeen hij graag doet. Daarnaast is hij van mening dat het medium een specifiek voordeel biedt: ‘Dingen van je af schrijven is makkelijker dan dingen bepraten met andere mensen.’ Voor het overige maakt hij qua activiteiten geen onderscheid tussen het gewone en het virtuele leven: ‘Ik vind dat je je stem moet laten horen als je iets te vertellen hebt, en of dit nu op een internetforum is of in het gewone leven, dat maakt niet uit.’

Opvallend is dat hij lid is van Stormfront onder een naam die het voor gebruikers van het forum zeer eenvoudig maakt om zijn echte identiteit te achterhalen. Hij is als het ware onder zijn eigen naam actief, terwijl alle overige gebruikers juist zeer hechten aan hun

anonimiteit. Dit is in overeenstemming met zijn gebruik van Stormfront als uitbreiding van zijn activiteiten in het gewone leven.

Omdat Stormfront voor hem, in tegenstelling tot vele andere leden, geen bijzondere rol vervult met betrekking tot problemen in het gewone leven, hecht hij net als Wouter en Simon weinig tot geen speciale betekenis aan zijn participatie. Zo is hij ‘er een tijdje tussenuit geweest’, en ziet hij Stormfront niet als een gemeenschap. Gezelligheid vindt hij niet belangrijk, en hij ervaart zeer weinig verbondenheid met de andere leden. Alleen mensen die hij in het gewone leven ook kent, ziet hij als kameraden. Over zijn bijdragen zegt hij: ‘[Ik] tik ze hoofdzakelijk voor mezelf’. De meningen die andere leden over hem hebben interesseren hem niet: ‘Ik maak me over zoiets niet druk.’

Wouter, Simon en Evert hebben verschillende motieven voor hun participatie binnen Stormfront. Zij hebben echter gemeen dat zij geen van drieën vervreemding ervaren in hun gewone leven. Dit uit zich in hun online activiteiten, die voor hen aanzienlijk minder betekenisvol zijn dan voor de vervreemde respondenten: ze ervaren Stormfront dan ook niet als gemeenschap. Dit leidt tot de conclusie dat mensen die offline geen weerstand tegen hun identiteit ondervinden en daarom geen tekort aan gemeenschap ervaren, ook niet zoeken naar virtuele vormen van gemeenschap. Virtuele gemeenschapsvorming blijkt slechts op te treden als mensen er in het gewone leven geen ruimte voor krijgen.

In het vijfde en laatste hoofdstuk relateer ik het in hoofdstuk drie en vier gepresenteerde empirische materiaal aan mijn probleemstelling, en schets ik de implicaties van mijn bevindingen.

Hoofdstuk 5

Een blinde vlek voor vervreemding

5.1 Individualisering en vervreemding

‘De universele verdraagzaamheid verdraagt alleen zichzelf.’

Finkelkraut (1998: ongenummerd)

In een omvattend proces van maatschappelijke veranderingen zijn richtinggevende kaders voor denken, voelen en handelen weggevallen, waardoor laatmoderne individuen op zichzelf zijn aangewezen bij het bepalen van hun identiteit. De dominante idee in de literatuur over deze individualisering is dat mensen hierbij onbeperkte vrijheid genieten (zie bijvoorbeeld Bauman, 2001; Beck & Beck-Gernsheim, 1996; Gergen, 1991; Giddens, 1991; Kellner, 1992). Alles zou kunnen en mogen, en door het wegvallen van culturele hiërarchieën zou geen enkele identiteit meer op afkeuring stuiten. De flexibilisering of fragmentatie van identiteiten die hiermee samen zou hangen (zie bijvoorbeeld Bauman, 1995, 1996, 2001, 2004; Beck, 1994; Dreyfus, 2001; Gergen, 1991; Jameson, 1991; Kellner, 1992; Lifton, 1993), zou tot gevolg hebben dat vervreemding tegenwoordig niet langer bestaat (Jameson, 1991: 14-5).

Terwijl tolerantie volgens de genoemde auteurs in laatmoderne samenlevingen de hoogste waarde is, gaan ze voorbij aan de door Popper geformuleerde ‘paradox van tolerantie’. Deze behelst het volgende:

Unlimited tolerance must lead to the disappearance of tolerance. If we extend unlimited tolerance even to those who are intolerant, if we are not prepared to defend a tolerant society against the onslaught of the intolerant, then the tolerant will be destroyed, and tolerance with them. (...) We should therefore claim, in the name of tolerance, the right not to tolerate the intolerant. (1966: 265)

Gezien deze paradox is het volgens Forst onomstreden dat *‘the limits of toleration are to be drawn where intolerance begins. Toleration can only be called for towards those who are tolerant; it is a matter of simple reciprocity.’* (2004: 313, cursivering in origineel)

Verschillende auteurs merken op dat dit in laatmoderne samenlevingen tot gevolg

heeft dat opvattingen die als intolerant worden beschouwd absoluut niet geaccepteerd worden. Volgens Duyvendank worden '[i]ndividualistische waarden (...) collectief aangehangen.' (2004: 10) Hij stelt dat daarom grote afkeuring ten deel valt aan mensen die de idee van individuele vrijheid als het hoogste goed niet onderschrijven. Omdat onder autochtonen een 'breed gedeelde vooruitstrevendheid' (2004: 12) zou bestaan, suggereert Duyvendak dat slechts islamitische immigranten vanwege contrasterende opvattingen worden uitgesloten (cf. Duyvendak & Hurenkamp, 2004: 218). Het is echter mogelijk dat intolerante opvattingen, inclusief die van autochtonen, helemaal niet getolereerd worden. Finkielkraut stelt bijvoorbeeld:

Er bestaat geen hermetischer stelsel dan het [laat]moderne veelvoud van meningen en waarden. Op de brandstapel met alle vrouwenhaat, homofobie, xenofobie en racisme! Dat is het devies van onze tijd en niemand durft er iets tegenin te brengen. *De universele verdraagzaamheid verdraagt alleen zichzelf.* (Finkielkraut, 1998: ongenummerd, mijn cursivering; cf. Cliteur, 2002)

Ook Heelas (1996b) wijst erop dat uitsluiting onlosmakelijk verbonden is met de hedendaagse idee van tolerantie.

Voorts suggereert empirisch onderzoek dat er intolerantie ten aanzien van intolerantie bestaat. Zo concluderen Sullivan et al. (1979) dat het gemiddelde niveau van tolerantie in de Verenigde Staten in een periode van vijftientig jaar niet is toegenomen, in tegenstelling tot hetgeen doorgaans wordt beweerd. De tolerantie ten opzichte van linkse bewegingen is er weliswaar groter geworden, maar deze toename wordt teniet gedaan door de afname van tolerantie jegens extreem-rechtse groeperingen als de fascistische John Birch Society en de Ku Klux Klan. Ook uit onderzoek naar muzieksmaak blijkt de intolerante zijde van tolerantie.³²

Hoewel er dus duidelijke aanwijzingen zijn dat intolerante identiteiten buiten het door de individualiseringstheoretici geschetste domein van ongebreidelde vrijheid vallen, besteedt men hier geen aandacht aan. De ervaringen van de leden van Stormfront tonen evenwel aan

³² Mensen met een tolerante smaak – de zogenoemde omnivoren – blijken een speciale afkeer te hebben van gospel, country, rap en heavy metal (Bryson, 1996). Hoewel Bryson dit wijt aan aversie van de lage status van de aanhangers van deze genres, is het plausibel dat met name de symbolische betekenis van de muziek van belang is. De stijlen vallen namelijk in de eerste plaats op door hun associaties met intolerantie – gospel impliceert fanatieke religiositeit, rap is verbonden met racisme en seksisme, country straalt 'redneck-nationalisme' uit en heavy metal zet zich hard af tegen iedere vorm van culturele verfijning. Juist de genres die waarschijnlijk als intolerant worden gepercipieerd, worden dus het minst gewaardeerd door de tolerante muzikale omnivoren (cf. Achterberg & Houtman, 2005). Aangezien de opkomst van de culturele omnivoren wordt gezien als uitdrukking van de met de individualisering toegenomen nadruk op individuele vrijheid (Janssen, 2005; Peterson & Kern, 1996: 905), kan zijn uitsluiting van intolerante elementen als indicatief worden beschouwd voor het bredere maatschappelijke verschijnsel van intolerantie ten opzichte van intoleranten.

dat de onbeperkte vrijheid die volgens veel auteurs in laatmoderne samenlevingen alomtegenwoordig is, voor rechts-extremisten niet opgaat.

Zij hebben in diverse sociale contexten te kampen met sterk afkeurende reacties op hun extreem-rechtse identiteit. Een categorie leden lijkt hierbij zoveel mogelijk te volharden in het uitdragen van zijn of haar identiteit, en ervaart dus vooral druk van buitenaf. Anderen anticiperen op negatieve reacties door hun identiteit niet bloot te geven; deze rechts-extremisten hebben het maatschappelijke taboe op hun identiteit geïnternaliseerd. De categorieën hebben de ervaring van vervreemding gemeen; er bestaat grote spanning tussen de identiteit die zij zichzelf toedichten en de identiteiten die door hun sociale omgeving aanvaard worden, waardoor zij op sterke weerstand stuiten en hun vrijheid om hun identiteit te beleven beperkt wordt. De idee dat in de contemporaine samenleving onbeperkte tolerantie bestaat en alles kan en mag, is dus zeer eenzijdig. Voorts blijkt Jamesons claim dat vervreemding niet langer bestaat absoluut incorrect.

Hierbij is het belangrijk om op te merken dat de intolerante identiteit van de leden van Stormfront een uiting is van groot onbehagen over de culturele wanorde die inherent is aan laatmoderne samenlevingen. Omdat dergelijke identiteiten zo nauw verbonden blijken te zijn met de individualisering, is het onwaarschijnlijk dat ze met het voortschrijden van dit proces zullen verdwijnen. Gegeven de vervreemding die rechts-extremisten ervaren is het daarom ook plausibel dat vervreemding onlosmakelijk verbonden is met de individualisering. Dit is direct in tegenspraak met de dominante literatuur, die gekenmerkt wordt door een blinde vlek voor vervreemding – hetgeen aanleiding is om deze literatuur te herzien.

Mijn bevindingen laten zien dat de idee van individuele vrijheid als het hoogste goed in de hedendaagse samenleving weliswaar dominant, maar niet universeel is. Derhalve is het goed mogelijk dat de maatschappelijke transformaties van de afgelopen decennia niet – zoals dikwijls wordt gesteld – een algemene trend naar meer individuele vrijheid impliceren, maar veeleer leiden tot culturele polarisatie – waardoor voor- en tegenstanders van individuele vrijheid steeds meer tegenover elkaar komen te staan.

5.2 Virtuele gemeenschappen en vervreemding

De literatuur over identiteitsgebonden participatie binnen virtuele gemeenschappen benadrukt de mogelijkheden die dergelijke gemeenschappen bieden om te ontsnappen aan sociale

controle (zie bijvoorbeeld Dreyfus, 2001; Miller & Slater, 2000; Turkle, 1995, 1999, 2004). Daarmee wordt gesuggereerd dat zij in het bijzonder aantrekkelijk zijn voor mensen die in het gewone leven beperkt worden bij het beleven van hun identiteit. Deze suggestie wordt versterkt door de waarneming dat achtergestelde sociale groepen als vrouwen en homoseksuelen de grootste en meest bloeiende virtuele gemeenschappen vormen (Van den Boomen, 2000: 56): het is immers goed mogelijk dat dit komt doordat er bij zulke groepen behoefte bestaat aan een virtuele vluchthaven waar men zijn of haar identiteit ongehinderd kan ontplooien.

Gezien de sterke sociale weerstand die rechts-extremisten in het gewone leven ondervinden, is Stormfront – dat bezocht wordt door mensen die een duidelijke extreem-rechtse identiteit hebben – een goede case om de houdbaarheid van dit idee te bepalen. De in de literatuur over online gemeenschappen veelgeroemde anonimiteit blijkt voor de vervreemde leden buitengewoon belangrijk – volgens verwachting omdat Stormfront vanwege de anonimiteit die het biedt kan fungeren als virtueel toevluchtsoord. Omdat Stormfront voor de vervreemde leden de rol van toevluchtsoord vervult, ervaren zij het als een betekenisvolle gemeenschap. Ze voelen zich er, in tegenstelling tot in het gewone leven, thuis en geaccepteerd. Daarnaast hechten ze veel waarde aan de virtuele persoonlijke relaties die ze met de andere leden onderhouden, terwijl ze zich juist weinig verbonden voelen met de mensen uit hun offline sociale omgeving. Ook hebben sommige leden het gevoel dat ze binnen Stormfront beter zichzelf kunnen zijn dan in het gewone leven, waar ze vervreemding ervaren. Omdat het een platform is voor vormen van interactie die zij in hun gewone leven missen, maakt Stormfront het leven van veel van haar vervreemde leden makkelijker. Een en ander leidt tot de conclusie dat vervreemde rechts-extremisten in Stormfront de gemeenschap vinden die ze in het gewone leven ontberen.

In dit opzicht is het van belang dat de leden die geen gevoelens van vervreemding hebben, Stormfront ook niet als een gemeenschap ervaren. Dit wijst er op dat virtuele *gemeenschap* alleen ontstaat als men in het gewone leven een tekort aan gemeenschap ervaart. Derhalve kan de probleemstelling worden beantwoord: *Er vindt virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten plaats en dit kan worden begrepen uit weerstand die zij in het gewone leven ondervinden bij het uitdragen van hun identiteit.*

De ervaringen van de leden van Stormfront laten dus zien dat virtuele gemeenschappen aantrekkelijk zijn voor mensen die zichzelf een duidelijke identiteit toeschrijven, terwijl deze in het gewone leven geen ruimte krijgt. Nu heb ik Stormfront geselecteerd als ‘extreme case’, in de veronderstelling dat het op basis van mijn theoretische

overwegingen verwachte mechanisme zich daar het duidelijkst zou manifesteren. Zeker aangezien achtergestelde groeperingen doorgaans florerende virtuele gemeenschappen vormen, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat dit mechanisme een meer universeel karakter heeft: naar verwachting liggen beperkingen van de vrijheid om zich in het gewone leven te ontplooien in het algemeen ten grondslag aan de vorming van betekenisvolle virtuele gemeenschappen.

Dit idee is latent aanwezig in de literatuur over virtuele gemeenschappen, maar wordt er volledig over het hoofd gezien. De dominante opvatting in deze literatuur is namelijk dat er vandaag de dag, zowel in het gewone leven als online, onbeperkte vrijheid bestaat (zie bijvoorbeeld Castells, 2002; Turkle, 1995). Hierdoor heeft men slechts aandacht voor de mogelijkheden die virtuele gemeenschappen bieden voor het in vrijheid experimenteren met identiteiten. Turkle (2004: 102, cf. 1995: 186, 208) concludeert bijvoorbeeld expliciet dat de virtuele omgevingen waarin zij veelvuldig identiteitsexperimenten tegenkwam, exemplarisch zijn voor de algemene sociale en psychologische dynamiek van online activiteiten. Aangezien mijn onderzoek de indruk wekt dat mensen niet zozeer binnen virtuele gemeenschappen actief zijn omdat hun identiteit 'under construction' (De Mul, 2002: 191-221) is, maar veeleer omdat zij in het gewone leven belemmerd worden bij het beleven van hun identiteit, is de conclusie gerechtvaardigd dat ook de literatuur over identiteitsgebonden participatie in virtuele gemeenschappen lijdt aan een blinde vlek voor vervreemding.

Literatuur

Achterberg, P. & Houtman, D. (2005, 07/05-09). *The Politics of the Omnivores. Cultural Capital, Multicultural Capital, and Political Tolerance*. Paper gepresenteerd bij Frontiers of Sociology. The 37th World Congress of the International Institute of Sociology, Stockholm, Zweden.

Baudrillard, J. (1993). *Symbolic exchange and death* (I. H. Grant, Vert.). London: SAGE Publications.

Bauman, Z. (1995). *Life in Fragments. Essays in postmodern morality*. Oxford: Blackwell.

Bauman, Z. (1996). Morality in the Age of Contingency. In P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Red.), *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity* (pp. 49-58). Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.

Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. (2004). *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (1994). The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. In U. Beck, A. Giddens & S. Lash (Red.), *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order* (pp. 1-55). Cambridge: Polity Press.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1996). Individualization and 'Precarious Freedoms': Perspectives and Controversies of a Subject-orientated Sociology. In P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Red.), *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity* (pp. 24-48). Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.

- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2001). *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications.
- Beck, U., Giddens, A. & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, H. S. (1967). Whose Side Are We On? *Social Problems*, 14, 239-248.
- Beer, P. de (2004). Individualisering zit tussen de oren. In J. W. Duyvendak & M. Hurenkamp (Red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (pp. 18-36). Amsterdam: Van Genneep.
- Blazak, R. (2001). White Boys to Terrorist Men. Target Recruitment of Nazi Skinheads. *American Behavioral Scientist*, 44(6), 982-1000.
- Boomen, M. van den (2000). *Leven op het net. De sociale betekenis van virtuele gemeenschappen*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Boomen, M. van den (2004). Virtuele banden en netwerkeffecten. In J. W. Duyvendak & M. Hurenkamp (Red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (pp. 137-151). Amsterdam: Van Genneep.
- Brechon, P. & Mitra, S. K. (1992). The National Front in France: The Emergence of an Extreme Right Protest Movement. *Comparative Politics*, 25(1), 63-82.
- Bryson, B. (1996). "Anything but heavy metal": Symbolic Exclusion and Musical Dislikes. *American Sociological Review*, 61(5), 884-899.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society* (Tweede ed.). Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

- Castells, M. (2002). The Internet and the Network Society. In B. Wellman & C. Haythornthwaite (Red.), *The Internet in Everyday Life* (pp. xxix-xxxi). Malden, Oxford, Berlin: Blackwell Publishers Ltd.
- Castells, M. (2004). *The Power of Identity* (Tweede ed. Vol. 2). Malden/Oxford/Carlton: Blackwell Publishers Ltd.
- Cerulo, K. N. (1997). Identity Construction: New Issues, New Directions. *Annual Review of Sociology*, 23, 385-409.
- Cliteur, P. (2002). De pervertering van het klassieke tolerantiebepgrip: Marcuses legitimatie van censuur op intolerante meningen. In M. ten Hooven (Red.), *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (pp. 119-128). Amsterdam: Boom.
- Damen, S. (2001). Strategieën tegen extreem-rechts. Het cordon sanitaire onder de loep. *Tijdschrift voor sociologie*, 22(1), 89-110.
- De Witte, H. (Red.). (1997). *Bestrijding van racisme en rechts-extremisme. Wetenschappelijke bijdragen aan het maatschappelijk debat*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Donselaar, J. van (1995). *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa*. Amsterdam: Babylon-De Geus.
- Dreyfus, H. L. (2001). *On the Internet*. London and New York: Routledge.
- Duffy, M. E. (2003). Web of Hate: A Fantasy Theme Analysis of the Rhetorical Vision of Hate Groups Online. *Journal of Communication Inquiry*, 27(3), 291-312.
- Duyvendak, J. W. (2004). *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.

- Duyvendak, J. W. & Hurenkamp, M. (2004a). Inleiding. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid. In J. W. Duyvendak & M. Hurenkamp (Red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (pp. 9-17). Amsterdam: Van Genneep.
- Duyvendak, J. W. & Hurenkamp, M. (2004b). Kiezen voor de kudde. In J. W. Duyvendak & M. Hurenkamp (Red.), *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (pp. 213-222). Amsterdam: Van Genneep.
- Eatwell, R. (2000). The Rebirth of the 'Extreme Right' in Western Europe? *Parliamentary Affairs*, 53, 407-425.
- Elchardus, M. (2002). *De Dramademocratie*. Tiel: Uitgeverij Lannoo.
- Etzioni, A. (2004). On Virtual, Democratic Communities. In A. Feenberg & D. Barney (Red.), *Community in the Digital Age. Philosophy and Practice* (pp. 225-238). Lanham/Boulder/New York/Toronto/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Feenberg, A., & Bakardjieva, M. (2004). Consumers or Citizens? The Online Community Debate. In A. Feenberg & D. Barney (Eds.), *Community in the Digital Age. Philosophy and Practice* (pp. 1-28). Lanham/Boulder/New York/Toronto/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Fernback, J. (1999). There Is a There There: Notes Toward a Defenition of Cybercommunity. In S. Jones (Red.), *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net* (pp. 203-220). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Finkelkraut, A. (1998). Tolerantie: de laatste tiran? (A. Brouwer, Vert.). *De Groene Amsterdammer*(49). Opgehaald van http://www.groene.nl/1998/49/af_tolerantie.html
- Forst, R. (2004). The Limits of Toleration. *Constellations*, 11(3), 312-325.

- Forster, P. M. (2001). Virtual Communities. In P. M. Forster & G. Meltzer (Red.), *Proceedings of the 7th International Communal Studies Association Conference*.
Opgehaald van: <http://www.ic.org/icsa/>
- Gergen, K. J. (1991). *The Saturated Self. Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. USA: BasicBooks.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1994). Living in a Post-Traditional Society. In U. Beck, A. Giddens & S. Lash (Red.), *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order* (pp. 56-109). Cambridge: Polity Press.
- Groot, G. (2002). Aanstoot en sluipend gif: Tolerantie, democratie en het gareel van politieke partijen. In M. ten Hooven (Red.), *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland* (pp. 202-210). Amsterdam: Boom.
- Hagtvet, B. (1994). Right-Wing Extremism in Europe. *Journal of Peace Research*, 31(3), 241-246.
- Haythornthwaite, C. & Wellman, B. (2002). The Internet in Everyday Life: An Introduction. In B. Wellman & C. Haythornthwaite (Red.), *The Internet in Everyday Life* (pp. 3-41). Malden, Oxford, Berlin: Blackwell Publishers Ltd.
- Heelas, P. (1996a). Introduction: Detraditionalization and its Rivals. In P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Red.), *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity* (pp. 1-20). Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.
- Heelas, P. (1996b). On Things not being Worse, and the Ethic of Humanity. In P. Heelas, S. Lash & P. Morris (Red.), *Detraditionalization. Critical Reflections on Authority and Identity* (pp. 200-222). Oxford and Cambridge: Blackwell Publishers.

- Hine, C. (2000). *Virtual Ethnography*. London/Thousand Oaks/New Delhi: SAGE Publications.
- Holsteyn, J. J. M. van (2001, 6-11/04). *Neither Threat Nor Challenge. Right-wing extremism in the Netherlands*. Paper gepresenteerd bij de ECPR Joint Sessions of Workshops workshop 'Democracy and the New Extremist Challenge in Europe', Grenoble, Frankrijk.
- Homerus. (1959). *Ilias en Odyssea* (F. van Oldenburg Ermke, Vert.). Retie: Kempische Boekhandel.
- Hooghe, M. R. J. & Houtman, D. (2003). Omstreden instituties. *Sociologische Gids*, 50(2), 115 -130.
- Houtman, D. (2004a). Posttraditionele identiteiten tussen essentialisme en relativisme: Over identiteitspolitiek, nieuwe sociale bewegingen en het spook van het postmodernisme. In M. Hooghe & J. Billiet (Red.), *Historische en sociologische benaderingen van nieuwe sociale bewegingen* (pp. 485-507). Gent: ODIS.
- Houtman, D. (2004b, 04/19). *Op de ruïnes van de traditie Individualisering, culturele verandering en de toekomst van sociologie*. Paper gepresenteerd bij De toekomst van de sociologie, Amsterdam, Nederland.
- Jackman, R. W. & Volpert, K. (1996). Conditions Favouring Parties of the Extreme Right in Western Europe. *British Journal of Political Science*, 26(4), 501-521.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Janssen, S. (2005). Het soortelijk gewicht van kunst in een open samenleving. De classificatie van cultuuruitingen in Nederland en andere westerse landen na 1950. *Sociologie*, 1(3), 292-315.

- Jones, S. (1999). Preface. In S. Jones (Red.), *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net* (pp. ix-xiv). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Kellner, D. (1992). Popular culture and the construction of postmodern identities. In S. Lash & J. Friedman (Red.), *Modernity and Identity* (pp. 141-177). Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Kendall, L. (1999). Recontextualizing "Cyberspace": Methodological Considerations for On-line Research. In S. Jones (Red.), *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net* (pp. 57-74). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Koster, W. de & Waal, J. van der (2005). Moreel conservatisme en autoritarisme ontward. Een nieuwe visie op culturele waardeoriëntaties in de politieke sociologie. *Mens & Maatschappij* [onder voorbehoud geaccepteerd voor publicatie].
- Lifton, R. J. (1993). *The Protean Self. Human Resilience in an Age of Fragmentation*. New York: BasicBooks.
- Lyotard, J. F. (1987 [1979]). *Het postmoderne weten: een verslag* (C. Janssen & D. Veerman, Vert.). Kampen: Kok Agora.
- Mann, C. & Stewart, F. (2000). *Internet communication and qualitative research: a handbook for researching online*. London: SAGE.
- Markham, A. N. (1998). *Life Online: Researching Real Experience in Virtual Space*. Walnut Creek/Lanham/New York/Oxford: AltaMira Press.
- Matei, S. & Ball-Rokeach, S. J. (2002). Belonging in Geographic, Ethnic, and Internet Spaces. In B. Wellman & C. Haythornthwaite (Red.), *The Internet in Everyday Life* (pp. 404-427). Malden, Oxford, Berlin: Blackwell Publishers Ltd.
- Miller, D. & Slater, D. (2000). *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford/New York: Berg.

- Mul, J. de (2002). *Cyberspace Odyssee*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Ovidius. (1998). *Metamorphosen* (M. 'd Hane-Scheltema, Vert.). Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Peters, J. & Scheepers, P. (2000). Individualisering in Nederland: sociaal-historische context en theoretische interpretaties. In A. Felling, J. Peters & P. Scheepers (Red.), *Individualisering in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw. Empirisch onderzoek naar omstreden hypotheses* (pp. 9-47). Assen: Van Gorcum.
- Peterson, R. A. & Kern, R. M. (1996). Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. *American Sociological Review*, 61(5), 900-907.
- Popper, K. R. (1966). *The Open Society and Its Enemies. The Spell of Plato* (Vijfde ed. Vol. 1). London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Rotenstreich, N. (1989). *Alienation. The Concept and its Reception*. Leiden/New York/Kobenhavn/Köln: E.J. Brill.
- Schaap, F. (2002). *The Words That Took Us There: Ethnography in a Virtual Reality*. Amsterdam: Aksant Academic Publishers.
- Schacht, R. (1971). *Alienation*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Stenger, N. (1991). Mind Is a Leaking Rainbow. In M. Benedikt (Red.), *Cyberspace: First Steps* (pp. 49-58). Cambridge: MIT Press.
- Sullivan, J. L., Piereson, J. & Marcus, G. E. (1979). An Alternative Conceptualization of Political Tolerance: Illusory Increases 1950s-1970s. *The American Political Science Review*, 73(3), 781-794.
- Turkle, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.

- Turkle, S. (1999). Cyberspace and Identity. *Contemporary Sociology*, 28(6), 643-648.
- Turkle, S. (2004). Our Split Screens. In A. Feenberg & D. Barney (Red.), *Community in the Digital Age. Philosophy and Practice* (pp. 101-117). Lanham/Boulder/New York/Toronto/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Ward, K. J. (1999). The Cyber-Ethnographic (Re)Construction of Two Feminist Online Communities. *Sociological Research Online*, 4(1), <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/4/1/ward.html>
- Wellman, B. & Gulia, M. (1999). Virtual communities as communities: Net surfers don't ride alone. In M. A. Smith & P. Kollock (Red.), *Communities in Cyberspace* (pp. 167-194). London and New York: Routledge.
- Wellman, B. & Hampton, K. (1999). Living Networked On and Offline. *Contemporary Sociology*, 28(6), 648-654.
- Wellman, B., Salaff, J., Dimitrova, D., Garton, L., Gulia, M. & Haythornthwaite, C. (1996). Computer Networks as Social Networks: Collaborative Work, Telework, and Virtual Community. *Annual Review of Sociology*, 22, 213-238.
- Wenjing, X. (2005). Virtual space, real identity: Exploring cultural identity of Chinese Diaspora in virtual community. *Telematics and Informatics*, 22(4), 395-404.
- Zijderveld, A. C. (2000). *The Institutional Imperative. The Interface of Institutions and Networks*. Amsterdam: Amsterdam University Press.